

στησεν ὕστερον ὁ Fichte ἐν τοῖς δημωδέστερον χαρακτῆρα ἔχουσι συγγραμμάσιν αὐτοῦ κρηπίδα τῆς φιλοσοφίας καὶ πρώτην τοῦ κόσμου ἀρχήν. Λέγει λοιπὸν ἀπλούστερον· «Οὐχὶ τὸ πεπερασμένον ἐγὼ ἀλλ' ἡ θεία ἰδέα εἶνε ἡ βάσις πάσης φιλοσοφίας· πᾶν ὅ τι ὁ ἄνθρωπος ἀφ' ἑαυτοῦ ποιεῖ, εἶναι μηδαμινόν. Πᾶν ὄν εἶναι ζῶν καὶ δοῶν. Οὐδεμία δὲ ἄλλη ὑπάρχει ζωὴ παρὰ τὸ ὄν καὶ οὐδὲν ἄλλο ὄν παρὰ τὸν θεόν· ὁ θεὸς εἶναι ἀπόλυτον ὄν καὶ ἀπόλυτος ζωὴ. Ἡ θεία οὐσία ἐξέρχεται ἐξ ἑαυτῆς, ἀποκαλύπτεται καὶ ἐκδηλοῦται ὡς κόσμος»¹.

21. Ὁ Ἔγγελος τιμᾷ προσηκόντως τὸ ἔργον τοῦ Fichte² καὶ μνημονεύει τὰς πρὸς τὸ σύστημα αὐτοῦ συναφεῖς θεωρίας τοῦ Φρειδερίκου von Schlegel, τοῦ Schleiermacher καὶ τοῦ Novalis. Ὁ μὲν πρῶτος εἰσηγήσατο τὴν μεγαλοφυᾶ εἰρωνείαν, τὴν χλεύην τοῦ κόσμου, προερχομένην ἐκ τούτου, ὅτι τὸ ὑποκείμενον γινώσκει ἑαυτὸ ὡς τὸ ἀπόλυτον καὶ ἐκλαμβάνει πάντα τὰ ἄλλα ὡς μάταια. Ὁ δὲ δεύτερος κατέφυγεν εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἐπίπνοιαν, διότι τὸ ὑποκείμενον ἀπελπίζει περὶ τῆς ἀληθείας καὶ εὕρισκει βεβαιότητα ἐν τῇ θρησκείᾳ, ἐνδόμυχον ἀνάπαυσιν ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς συναισθήμασιν. Ὁ δὲ τρίτος παρεδέχετο τὸν ποιητικὸν καὶ θρησκευτικὸν τῆς ὠραίας ψυχῆς πόθον πρὸς τι σταθερόν³. Σπουδαίαν πρόοδον περαιτέρω τοῦ Fichte ἐπετέλεσεν ὁ Schelling⁴.

22. Ὁ Schelling⁵ ὠρμήθη μὲν ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου⁶ καὶ τοῦ Fichte ἔθετο δὲ ὡς βάσιν τὴν περὶ ἐνότητος τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ εἶναι ἀρχὴν τοῦ Jacobi, πλὴν ὅτι ταύτην ἀκριβέστερον καθώρισεν. Ἐν τῷ «Συστήματι τῆς ὑπερβατικῆς ἰδεοκρατίας», ἐνθα ὁμολογεῖ ἑαυτὸν ὁπαδὸν τοῦ Fichte, δεικνύει ὁ Schelling ὅτι πᾶσα γνῶσις στηρίζεται ἐπὶ τῆς συμφωνίας τοῦ ἀντικειμένου πρὸς τὸ ὑποκείμενον· ἡ δὲ συμφωνία αὕτη στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐνότητος καὶ ταυτότητος πράγματος καὶ ἐννοίας. Τὸ μὲν σύνολον τῶν ἀντικειμένων ὀνομάζεται φύσις, τὸ δὲ σύνολον τῶν ὑποκειμένων καλεῖται Ἐγὼ ἢ νόησις.

¹ Αὐτ. 640.

² Αὐτ. 640 ἐξ.

³ Ἐνταῦθα μνημονεύονται καὶ ἄλλοι, ὡς ὁ Fries, ὁ Bouterwek, ὁ Krug, οὓς ὁ Ἔγγελος φαίνεται ὀλίγον ἐκτιμῶν. (Αὐτ. 641 ἐξ. πβλ. καὶ 628. 629).

⁴ Αὐτ. 646.

⁵ Βιογραφικὰς σημειώσεις ἐπιθι ἀνωτ. σελ. 56.

⁶ Ὁ Schelling χωρεῖ περαιτέρω τοῦ Καντίου, διότι στρέφει τὴν προσοχὴν ἐπὶ τὸ περιεχόμενον, τὴν ἀλήθειαν, καὶ οὐχί, ὡς ἐκεῖνος, ἐπὶ τὴν ὑποκειμενικὴν γνῶσιν. (Αὐτ. 657).

Φύσις καὶ νόησις ὑπάρχουσιν ὡς δύο πόλοι προϋποθέτοντες καὶ ἀπαιτοῦν-
τες ἀλλήλους· ἡ μὲν φύσις φέρεται πρὸς τὸ πνεῦμα τὸ δὲ πνεῦμα πάλιν
πρὸς τὴν φύσιν¹. Ἐνθεν μὲν ἡ φύσις προέρχεται εἰς τὴν νόησιν ἔνθεν
δὲ ἡ νόησις εἰς τὴν φύσιν· τὸν τρόπον τῆς προόδου ἐκείνης δεικνύει ἡ
«ὑπερβατικὴ φιλοσοφία»², τὸν δὲ ταύτης ἡ «φιλοσοφία τῆς φύσεως»³.
Τὸ πνεῦμα καὶ ἡ φύσις, ἦτοι τὸ ὑποκειμένον καὶ τὸ ἀντικείμενον, οὐ-
δεμίαν ἄλλην ἔχουσι διαφορὰν παρὰ τὴν ποσοτικὴν· δὲν διαφέρουσι
κατὰ ποιὸν ἀλλὰ μόνον κατὰ ποσόν, κατὰ βαθμόν. Ἡ μὲν δηλαδὴ
γενικὴ ἐπικρατήσις τοῦ ἀντικειμενικοῦ στοιχείου διακρίνει τὸν ἀσυνεί-
δητον κόσμον, τὴν φύσιν, ἡ δὲ ὑπεροχὴ τοῦ ὑποκειμενικοῦ διακρίνει
τὸν συνειδητὸν κόσμον, τὸ πνεῦμα⁴. Πᾶσαι αἱ διαφοραὶ ἀναιροῦνται
ἐν τῷ Ἀπολύτῳ, ὅπερ εἶναι ἡ ἀπόλυτος ταυτότης τοῦ ὑποκειμένου καὶ
τοῦ ἀντικειμένου, ἡ ἀπόλυτος ἀδιαφορία τοῦ πραγματικοῦ καὶ τοῦ
ἰδεατοῦ⁵, τῆς μορφῆς καὶ τῆς οὐσίας, τοῦ γενικοῦ καὶ τοῦ μερικοῦ⁶.
Καλοῦνται δὲ ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου αἱ κατὰ ποσὸν διαφοραὶ τοῦ ὑποκει-
μένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου δυνάμεις. Τοιαῦται δυνάμεις ἐν τῷ φυσικῷ
κόσμῳ εἶναι τρεῖς, ἡ ὕλη καὶ τὸ φῶς καὶ ὁ ὄργανισμός, πρὸς ἃς ἀντι-
στοιχοῦσιν ἐν τῷ πνευματικῷ κόσμῳ τρεῖς ὡσαύτως δυνάμεις, ἡ γνῶ-
σις (ἀλήθεια), ἡ προᾶξις (ἠθικότης) καὶ ἡ τέχνη (κάλλος), ἦτοι ἡ ἰδέα
τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ⁷.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα, πῶς γινώσκειται ἡ ἀπόλυτος ταυτότης, ἡ
ἐνδοτάτη αὕτη τῶν πραγμάτων οὐσία καὶ ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ ἰδεατοῦ,

¹ Πβλ. αὐτ. 662.

² «System des transzendentalen Idealismus», 1800.

³ «Entwurf eines Systems der Naturphilosophie», 1799. Ἡ τελεία
θεωρία τῆς φύσεως εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν ἡ ὅλη φύσις ἀναλύεται εἰς τὴν νόη-
σιν. Τὰ νεκρὰ καὶ ἀσυνείδητα προϊόντα τῆς φύσεως εἶναι μόνον ἀποτυχοῦσαι
ἀπόπειραι αὐτῆς ὅπως νοήσῃ ἑαυτήν· ἡ λεγομένη νεκρὰ φύσις εἶναι καθόλου
ἄωρος νόησις, ναρκωθεῖσα καὶ ἀπολιθωθεῖσα νόησις. Διὰ τῆς τάσεως, ὅπως ἡ
φύσις καταστῇ νοερά, γίνεται ἡ φυσικὴ «φιλοσοφία τῆς φύσεως». (Αὐτ. 652. 673).

⁴ Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ ὑποκειμένου εἶναι διάκρισις μόνον
αἰσθητή, οὐχὶ λογική. (Αὐτ. 668).

⁵ Περὶ τῆς σχέσεως θεοῦ καὶ φύσεως ἀπεφαίνεται ὕστερον ὁ Schelling
ἀκριβέστερον παρατηρῶν ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς νοήσεως δὲν εἶναι πάλιν ἡ νόησις
οὐδὲ τὸ μὴ νοητὸν ἀλλὰ τι μέσον, ὁρμέμφυτος δηλονότι καὶ τυφλὴ καὶ ἀνεπί-
γνωστος σοφία· «Ὁ θεὸς εἶναι ὁ λόγος (der Grund) ἑαυτοῦ, εἶναι ἡ φύσις
οἷα ὑπάρχει ἐν τῷ θεῷ. Τοιοῦτοτρόπως θεωρεῖται ἡ φύσις ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ
τῆς φύσεως». (Αὐτ. 679).

⁶ Αὐτ. 661. 664 ἐξ. 666.

⁷ Αὐτ. 669 ἐξ.

γνωματεύει ὁ Schelling ὅτι τὸ μὲν νοητὸν νοεῖται τὸ δ' αἰσθητὸν ἐποπτεύεται, ἀμφοτέρωθεν δὲ συντελοῦνται διὰ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας· αὕτη εἶναι ἄμεσος γνῶσις ὡς νοητικὴ ἐποπτεία, ἐποπτικὴ νόησις, ἣν ὁ Κάντιος ἠρνεῖτο ὡς γνωστικὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ νοητικὴ ἐποπτεία εἶναι ὄργανον πάσης ὑπερβατικῆς νοήσεως, ἡ ἐνέργεια τῆς καθαρᾶς αὐτοσυνειδησίας, γνῶσις παράγουσα τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς. Τὸ περιεχόμενον δὲ τῆς τοιαύτης ἐποπτείας εἶναι τὸ Ἄπολυτον, ὁ θεός, τὸ καθ' ἑαυτὸ ὄν, ἀλλ' ὡς συγκεκριμένον, ὡς ἡ ἀπόλυτος ἐνότης τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου¹, ὡς ἡ ἀπόλυτος ἀδιαφορία αὐτῶν². Πραγματώσεις καὶ ἀποπλήρωσις παρεμφοροῦς ἐποπτείας ὑπὸ πάντων τῶν ἀνθρώπων ὁμολογουμένη εἶναι ἡ τέχνη. Τὸ τεχνούργημα τότε μόνον καταλαμβάνομεν, ὅταν διὰ τῆς νοήσεως ἀναδημιουργήσωμεν καὶ διὰ τῆς συνειδήσεως ἀναπαραγάγωμεν³.

Τὸ ἴδιον γνῶρισμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Schelling⁴ εἶναι τὸ ὅτι ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἀμέσου γνώσεως, ἀπὸ τῆς νοητικῆς ἐποπτείας, καὶ ὅτι περιεχόμενον αὐτῆς θεωρεῖ οὐχὶ τὸ ἀδιόριστον, τὴν οὐσίαν τῶν οὐσιῶν, ἀλλὰ τὸ Ἄπολυτον ὡς συγκεκριμένον, ὡς τὴν ἐνότητα καὶ ἀδιαφορίαν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου. Ἐλλειψίς δὲ τῆς φιλοσοφίας ταύτης εἶναι τὸ ὅτι ἐκδέχεται τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἐνότητα ὡς δεδομένην⁵, ὡς ἄμεσον ἀλήθειαν, χωρὶς νὰ ἀποδεικνύη καὶ ἀναπτύσσει αὐτὴν ὡς ἀναγκαίαν⁶. Ἐχει ὁμοίως πάλιν δύο μεγάλα προ-

¹ Ἡ φυσικὴ συνείδησις ἔχει βεβαίως ὑπόθεσιν τὸ συγκεκριμένον, ἀλλ' ἡ διάνοια χωρίζει, διακρίνει καὶ ἀντέχεται τῶν πεπερασμένων λογικῶν διορισμῶν· δὲν ὑπερνικᾷ τὴν δυσκολίαν τοῦ νὰ συλληφθῇ ἡ ἐνότης. Ἡ νόησις δηλαδὴ ἄρχεται ἀπὸ τῆς διακρίσεως ἀπείρου καὶ πεπερασμένου, αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος, θετικοῦ καὶ ἀρνητικοῦ. Ἡ διασκοποῦσα συνείδησις εὐρίσκειται πρὸ ἀντιθέσεων, ὡς ὁμοίως αἶρει καὶ διαλύει ἡ θεωρητικὴ συνείδησις. (Αὐτ. 656.)

² Αὐτ. 654 ἐξ. 659.

³ Αὐτ. 660 ἐξ.

⁴ Ὅτε διετύπου ὁ Ἐγελος τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Schelling, αὕτη δὲν ἦτο εἰσέτι συντετελεσμένη. «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Schelling, λέγει, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὅτι εὐρίσκειται ἔτι ἐν τῇ ἀναπτύξει αὐτῆς». (Αὐτ. 680.)

⁵ Ὁ Schelling ἄρχεται ἀπὸ τῆς ιδέας τοῦ Ἄπολύτου ὡς ταυτότητος τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ ὑποκειμένου. Καὶ ἐπεχείρησε μὲν τὴν ιδέαν ταύτην νὰ ἀποδείξῃ καὶ δὴ ἐν τῷ «νέῳ περιοδικῷ τῆς θεωρητικῆς φυσικῆς» χρησιμοποιοῦν, ὅπως καὶ ὁ Σπινόζας, τὴν γεωμετρικὴν μέθοδον. Ἀλλ' αἱ προσαγόμεναι ἀποδείξεις εἶναι κατ' ἐξοχὴν τυπικαί, διότι προϋποθέτουσι τὸ ἀποδεικτέον. (Αὐτ. 662. 663 ἐξ. 665. 683.)

⁶ Ὁ Ἐγελος παρατηρεῖ ὅτι ὁ φιλόσοφος πρέπει νὰ ἀποδεικνύη, νὰ μὴ ἄρχηται ἀπὸ τῆς νοητικῆς ἐποπτείας, ἥτις εἶναι ἀναπόδεικτος ἀπαιτήσις. Μέμ-

τερήματα, πρῶτον μὲν θεωρεῖ, ὡς εἴρηται, τὸ ἀληθὲς ὡς συγκεκριμέ-
νον, ὡς ἐνότητα τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου, δεύτερον δὲ εἰσά-
γει εἰς τὴν φύσιν τοὺς τύπους τῆς ἐννοίας, τὰς μορφὰς τοῦ πνεύματος ¹.

23. Ἐπισκοπῶν ὁ Ἐγελος καὶ συνάγων τὰ πορίσματα τῆς ἱστο-
ρίας τῆς φιλοσοφίας ² παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἤδη κρατοῦσα ἄποψις τῆς φιλο-
σοφίας εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν ἡ ἰδέα γινώσκειται ἐν τῇ ἀναγκαίᾳ αὐτῆς
ἐκδηλώσει, ἐν τῇ φύσει καὶ τῷ πνεύματι. Ἡ σπουδὴ καὶ τὸ τέρας τῆς
φιλοσοφίας εἶναι ἡ διαλλαγὴ τῆς ἐννοίας πρὸς τὴν ὑπαρξιν (πραγμα-
τικότητα) ³ διότι ἡ πραγματικὴ φύσις εἶναι εἰκὼν τοῦ θείου λόγου, οἱ
τύποι τοῦ συνειδητοῦ λόγου εἶναι καὶ τύποι τῆς φύσεως ⁴. Τὸ συμπέ-
ρασμα δὲ τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἐννοια, ἣτις εἶναι ἐλευθέρα καὶ ἅμα
περιλαμβάνει τὸ σύμπαν μεταβάλλουσα αὐτὸ εἰς νοητὸν κόσμον. Ἐν τῇ
κατανοήσει ἰσορροποῦσι τὸ πνευματικὸν καὶ τὸ φυσικὸν σύμπαν καὶ
ἀποτελοῦσιν ἐν ἁρμονικὸν ὅλον· τὸ σύμπαν ἀναπτύσσεται κατὰ τὰ
οἰκεῖα μέρη εἰς ὁλότητα, ἣτις οὕτω καθίσταται συνειδητὴ ὡς ἐνότης,
ὡς ἐννοια ⁴.

Τὰ πρότερα φιλοσοφήματα εἶναι ἄξια τιμῆς ὡς ἀναγκαῖοι κρίκοι
τῆς ἱερᾶς ἀλύσεως, ἧς τελευταῖος δακτύλιος εἶναι, λέγει, ἡ παροῦσα (ἡ
ἐγγελικὴ) φιλοσοφία. Ἀναθεωροῦντες ὅλην τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσο-
φίας καὶ συνοψίζοντες τὴν ἀναγκαίαν διαδοχὴν τῶν κυριωτάτων στα-
θμῶν παρατηροῦμεν ὅτι μετὰ τὴν ἀνατολικὴν μέθην τῆς ὑποκειμενικό-
τητος τῆς μὴ προελθούσης μέχρι τῆς νοήσεως ἐπεφάνη ἐν Ἑλλάδι τὸ
φῶς τῆς ἐννοίας, οἱ βαθμοὶ τῶν ἰδεῶν. Ἡ ἀρχαία φιλοσοφία ἔφθασεν
εἰς τὴν ἀπόλυτον ἰδέαν, ἵνα κατανοήσῃ τὸν παρόντα κόσμον· δὲν ὡρ-
μήθη ἀπ' αὐτῆς τῆς ἰδέας ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἀντικειμένου ὡς δεδομένου,
ὅπερ μετεποίησεν εἰς τὴν ἰδέαν (τὸ εἶναι). Ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος κατὰ
πρῶτον ἡ ἀφηρημένη νόησις ἐθεωρήθη ὡς καθολικὴ οὐσία. Παρ' Ἀρι-
στοτέλει δ' ἐμφανίζεται ἡ ἐννοια ἐλευθέρα καὶ ἀπλῆ, λογικὴ νόησις δι-

φεται δὲ τὴν μέθοδον τὴν εἰσάγουσαν ἀντὶ τῆς κατανοήσεως τὰς ἀλλοκότους
ἐμπνεύσεις, αἵτινες θεωροῦνται ὡς βαθεῖαι ἐνοράσεις καὶ ὑψηλαὶ προαισθή-
σεις. (Αὐτ. 662 ἐξ. 681).

¹ Οὕτως ὁ ἠλεκτρισμὸς καὶ ὁ μαγνητισμὸς εἶναι μόνον ἐξωτερικοὶ τρόποι
τῆς ἰδέας, τῆς ἐννοίας. Καθόλου δὲ ἡ φύσις εἶναι προβολὴ τοῦ πνεύματος. Ἡ
ἀληθὴς οὐσία τῆς φύσεως, ἡ φύσις καθ' ἑαυτήν, εἶναι νοητὸς κόσμος (Αὐτ.
673. 680. 682 ἐξ.).

² Αὐτ. 684—692.

³ Φύσις καὶ πνευματικὸς κόσμος (ἱστορία) εἶναι αἱ δύο πραγματικότητες.
(Αὐτ. 684).

⁴ Ἐνθ. ἄνωτ.

ήκουσα διὰ πασῶν τῶν μορφῶν τοῦ κόσμου καὶ ποιούσα αὐτὸν πνευματικόν. Ὑπὸ τῶν στωικῶν, τῶν ἐπικουρείων καὶ τῶν σκεπτικῶν ἐλήφθη ἡ ἔννοια ὡς ὑποκείμενον, ὡς ἀφηρημένη καὶ τυπικὴ καθολικότης. Ἡ ἔννοια τῆς ὀλότητος, ὁ νοητὸς κόσμος, ὁ κόσμος ὡς κόσμος νοημάτων εἶναι ἡ συγκεκριμένη ἰδέα, οἷαν ἀπαντῶμεν παρὰ τοῖς νέοις πλατωνικοῖς. Παρ' αὐτοῖς εὐρίσκομεν τὴν ἰδέαν ὡς ὀλότητα ἀλλ' οὐχὶ ὡς ἰδέαν γινώσκουσαν ἑαυτήν. Μόνον δ' ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις (ὑπὸ τοῦ Ἐγγέλου) ἐθεωρήθη ἡ ἰδέα ὡς πνεῦμα, ὡς ἡ ἑαυτὴν γινώσκουσα ἰδέα. Ἡδὴ δὲν θεωρεῖται ἐπαρκῆς ἡ νοητικὴ ἐποπτεία ἀλλ' ἀντ' αὐτῆς ἀπαιτεῖται ἡ ἀπόδειξις· ὅτι ἐλαμβάνετο (ὑπὸ τοῦ Schelling) ὡς ἄμεσος ἀλήθεια, πρέπει νὰ ἀποδειχθῇ. Ἐπίναγκες νὰ δειχθῇ ὅτι τὰ ἀντίθετα ταυτίζονται, ὅτι ἡ αἰδιος ζωὴ εἶναι ἡ αἰδιος παραγωγὴ τῶν ἀντιθέσεων καὶ ἡ αἰδιος διαλλαγὴ αὐτῶν. Ἡ γνῶσις ὅτι ἐν τῇ ἐνότῃ ὑπάρχει ἡ ἀντίθεσις καὶ ἐν τῇ ἀντιθέσει ἡ ἐνότης εἶναι ἡ ἀπόλυτος γνῶσις. Τῆς ἐπιστήμης δὲ τοῦτο εἶναι τὸ ἔργον, νὰ μάθῃ τὴν τοιαύτην ἐνότητα οἷα ὑπάρχει ἐν τῇ ὅλῃ αὐτῆς ἀναπτύξει¹.

Διὰ τῆς νέας φιλοσοφίας, ἣν εἰσηγεῖται ὁ Ἐγγελος, διανοίγεται, ὡς οὗτος πιστεύει, νέα περίοδος. Τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐπέτυχεν ἤδη ὅπως ἀποβάλλῃ πᾶσαν ξένην ἀντικειμενικὴν οὐσίαν καὶ τέλος κατανοήσῃ ἑαυτὸ ὡς ἀπόλυτον· ἐπέτυχεν ὅπως γεννᾷ ἐξ ἑαυτοῦ πᾶν ἀντικείμενον καὶ διατηρῇ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ αὐτοῦ. Παύεται νῦν ὁ ἀγὼν τῆς πεπερασμένης αὐτοσυνειδησίας πρὸς τὴν ἀπόλυτον αὐτοσυνειδησίαν, ἣν ἐκεῖνη ὑπελάμβανεν ὡς κειμένην ἔξω αὐτῆς. Ἡ πεπερασμένη δηλαδὴ αὐτοσυνειδησία παύεται οὔσα πεπερασμένη, οὕτω δὲ ἡ ἀπόλυτος διατηρεῖ τὴν πραγματικότητά ἧς πρότερον ἔστερεῖτο. Τὸ πνεῦμα νῦν γινώσκει ἑαυτὸ ὡς ἀπόλυτον πνεῦμα, παράγει ἑαυτὸ ὡς φύσιν, ὡς πολιτείαν².

24. Τοιοῦτοτρόπως τερματίζεται ἡ σειρὰ τῶν πνευματικῶν διαμορφώσεων καὶ κλείεται ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας· αὕτη δὲν εἶναι τυφλὴ συλλογὴ ἐμπνεύσεων, τυχαία πρόοδος. Τὰ φιλοσοφήματα, καθὰ ἐπειράθη νὰ δείξῃ ὁ Ἐγγελος, προέρχονται ἀναγκαίως ἐξ ἀλλήλων καὶ ἕκαστον προϋποθέτει κατ' ἀνάγκην τὸ προηγούμενον. Τὰ γενικὰ δὲ πορίσματα τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας εἶναι τὰ ἑξῆς· α) ἐν παντὶ χρόνῳ ὑπάρχει μόνον μία φιλοσοφία, ἧς αἱ σύγχρονοι διαφοραὶ ἀποτελοῦσι τὰς ἀναγκαίας ἀπόψεις τῆς μιᾶς ἀρχῆς· β) ἡ ἀκολουθία τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ἐμφαίνει οὐχὶ τυχαίαν ἀλλ' ἀναγκαίαν βαθμολογικὴν ἀνάπτυ-

¹ Αὐτ. 686 ἐξ.

² Αὐτ. 689 ἐξ.

ξιν τῆς ἐπιστήμης ταύτης καὶ γ) ἡ τελευταία φιλοσοφία χρονικῆς τινος περιόδου εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἡ ἀλήθεια προσλαμβάνουσα τὴν ὑπερτάτην μορφήν, ἣν ἔχει ἡ αὐτοσυνειδησία τοῦ πνεύματος. Ἡ τελευταία ἄρα φιλοσοφία περιλαμβάνει τὰς προηγουμένας, ἐμπεριέχει πάσας τὰς κατωτέρας βαθμίδας, εἶναι ἐπακολούθημα καὶ συμπέρασμα πασῶν τῶν προηγουμένων¹.

Ἡ φιλοσοφία κατὰ τὴν ἐγγελικὴν ἄποψιν εἶναι ἡ γνῶσις τῆς ἰδέας ὡς πνεύματος, ὡς ἀπολύτου πνεύματος. Ἡ ἰδέα εἶναι ἡ ἀλήθεια καὶ πᾶσα ἀλήθεια εἶναι ἰδέα. Ἡ δὲ συστηματικὴ ἀνάπτυξις τῆς ἰδέας εἰς τὸν κόσμον πρέπει ὡς ἀναγκαία ἀποκάλυψις νὰ ἀποδειχθῇ. Οὐχὶ ἡ τέχνη οὐδὲ ἡ θρησκεία ἀλλὰ μόνον ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ὑπερτάτη ἀποκάλυψις τῆς θείας ἰδέας. Ἡ δὲ τελευταία αὕτη φιλοσοφία (ἡ ἐγγελικὴ) εἶναι—κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ἰδρυτοῦ αὐτῆς—τὸ συμπέρασμα πασῶν τῶν προηγουμένων, τὸ σύνολον τῶν φιλοσοφικῶν μορφῶν. Ἡ συγκεκριμένη ἰδέα εἶναι τὸ τέρας τῶν πολυμόχθων ἀγώνων, οὓς τὸ πνεῦμα ὑπέστη ἐπὶ 2.500 περίπου ἔτη (ἀπὸ τοῦ Θαλοῦ μέχρι σήμερον) ἵνα φανερώσῃ καὶ γνωρίσῃ ἑαυτό².

*Tantae molis erat, se ipsam cognoscere mentem*³.

¹ Αὐτ. 690.

² Οὕτω εἰς τὸ σύστημα τοῦ Ἐγγέλου καταλήγει ἡ φιλοσοφία ὡς αὐτογνωσία τοῦ ἀπολύτου πνεύματος, ὡς αὐτοσυνειδησία τῆς ἰδέας. Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἐνότης τῆς τέχνης καὶ τῆς θρησκείας, διότι ἀνυποῖ τὰς μορφὰς τῆς ἐποπτείας καὶ τῆς παραστάσεως εἰς τὴν μορφήν τῆς αὐτοσυνειδήτου νοήσεως. Εἶναι λοιπὸν ἡ φιλοσοφικὴ γνῶσις «ἡ ἐγνωσμένη ἔννοια τῆς τέχνης καὶ τῆς θρησκείας». Τὸ ἀπόλυτον περιεχόμενον λαμβάνει ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τὴν ἀπόλυτον μορφήν, τὴν μορφήν τῆς ἀληθείας.

³ Αὐτ. 685. 691.

ΤΜΗΜΑ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΕΓΕΛΟΥ

1. Αναθεωροῦντες τὰ εἰρημένα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Ἐγκελος ἀπέκρουσε τὴν γενομένην σπουδὴν, ὅπως ἐκ τοῦ «μηδενὸς» τῆς ἀπολύτου ἀδιαφορίας παραχθῆ ἢ ἀφθονος καὶ ζῶσα τοῦ κόσμου ποικιλία, καὶ προουθυμήθη ἵνα τὴν κενὴν οὐσίαν ἀνυψώσῃ εἰς διωρισμένον ὑποκείμενον, εἰς πνεῦμα. Τὸ τοιοῦτο δὲν δύναται νὰ γνωσθῆ διὰ νοητικῆς ἐποπτείας, ὅπως εἶχε διδάξει ὁ Fichte καὶ ὁ Schelling περὶ τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ ἀπολύτου, ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς ἐννοίας. Τὸ ἀπόλυτον δὲν εἶναι ἀμοιρον ὠρισμένων ἰδιοτήτων ἀλλὰ τοῦναντίον ἔχει διαφορὰς ἢ, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, διακρίνεται ἐν ἑαυτῷ· εἶναι τὸ ὄντως ὄν, τὸ πραγματικόν, οὐχὶ τὸ μερικόν ὡς τοιοῦτο ἀλλὰ μόνον τὸ καθολικόν. Τὸ καθολικόν δὲ δὲν εἶναι ψιλὸν δημιούργημα τοῦ ἡμετέρου νοῦ, ἀλλ' ὄν ἀντικειμενικόν, οὗ ἐμφάνεια ὑπάρχουσι τὰ καθ' ἕκαστον πράγματα. Πρὸς δ' ἔτι δὲν εἶναι στερορὸν καὶ ἀκίνητον εἶναι ἀλλὰ θέτει ἐν ἑαυτῷ διακρίσεις καὶ εἶναι πραγματικόν μόνον ἐν ταῖς διακρίσεσιν. Ἀπονέμεται ἄρα τῷ Ἀπολύτῳ ἐνέργεια, δι' ἧς θέτει ἐν ἑαυτῷ τὰς διαφορὰς, χωρὶς νὰ ἀποβάλλῃ τὴν ἑαυτοῦ καθολικότητα. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐνέργεια εἶναι ἡ νόησις, τὸ νοεῖν. Τὸ νοεῖν δ' ὅμως δὲν εἶναι νοητικὴ δύναμις ἀνήκουσα εἰς τὸ εἶναι ἀλλὰ τὸ εἶναι, τὸ καθολικόν, ὑπάρχει αὐτὸ τὸ νοεῖν· τὸ νοεῖν καὶ τὸ εἶναι ταυτίζονται. Ὅποτε δηλαδὴ τὸ καθολικόν μόνον ὑπάρχει τὸ ἀληθὲς καὶ πραγματικόν εἶναι ἐκεῖνο δὲ πάλιν εἶναι πραγματικόν μόνον ὡς νοεῖν καὶ ἐν τῷ νοεῖν, ἔπεται ὅτι νοεῖν καὶ εἶναι τυγχάνουσι τὸ αὐτό. Τὴν τοιαύτην ταυτότητα δὲν συλλαμβάνει ἡ διάνοια, ὡς ἐμμένουσα ἐν τῇ ἀντιθέσει ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ἀλλ' ὁ λόγος, ὅστις χωρῶν πέρα τῆς ἀντιθέσεως καὶ ὑπερβάλλων αὐτὴν φθάνει εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ταυτότητος τῶν ἀντιθέτων μελῶν.

Λοιπὸν τὸ καθολικόν ὡς τοιοῦτο δύναται νὰ νοηθῆ μόνον ὡς ἐννοια, ἢ δ' ἐννοια εἶναι ἡ οὐσιώδης μορφή, καθ' ἣν φανεροῦται ἡ νόησις. Οὕτω τὸ καθολικόν, ἢ ταυτότης τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ εἶναι, ὑπάρχει πραγματικόν ἐν τῇ ἐννοίᾳ καὶ ὡς ἐννοια. Ἡ λογικὴ ἐννοια, ἢ ζῶσα λογικὴ ἰδέα, εἶναι τὸ ὄντως ὄν, ἡ ἀρχὴ τοῦ κόσμου, τουτέστιν ἡ καθολικὴ οὐσία, ἣτις ὑπόκειται βάσις πάντων τῶν φαινομένων· εἶναι ἡ

ἐνδοτάτη πάντων οὐσία, οἶονεὶ τὸ γενικὸν τοῦ κόσμου αἶμα. Ὁ κόσμος, φύσις καὶ πνεῦμα, εἶναι ἢ ἀνάπτυξις τῆς ἰδέας καὶ δὴ λογικὴ ἀνάπτυξις. Ὅθεν ἕκαστον ἔχει πραγματικότητα διὰ τῆς ἑαυτοῦ ἐννοίας καθ' ὅσον δὲ διαφέρει τῆς ἐννοίας, κατὰ τοσοῦτο παύεται νὰ εἶναι πραγματικὸν καὶ γίνεται μηδαμινόν. Τοιαύτην σημασίαν ἔχει ἢ τοῦ φιλοσόφου ἀπόφασις «τὸ λογικὸν εἶναι πραγματικὸν καὶ τὸ πραγματικὸν λογικόν». Τὸ «ὄν» ἄρα, «τὸ πραγματικόν», ἦτοι τὸ περιεχόμενον καὶ ἀντικείμενον τῆς ἀπολύτου νοήσεως (τοῦ Λόγου), πρέπει νὰ διακρίνηται ἀπὸ τοῦ «τυχαίου» καί, ὅπως εἶπεῖν, ἀπὸ τοῦ ἀμέσως ὑπάρχοντος. Οὐχὶ τὰ ἀμέσως ὑπάρχοντα ὄντα ἀλλὰ τὸ «πρᾶγμα», ἦτοι ἢ ἐννοία τῶν ὄντων, εἶναι περιεχόμενον καὶ ἀντικείμενον τῆς νοήσεως. Ἡ ἐννοία (ἢ οὐσία) ὡς τὸ καθολικὸν πρόκειται ὡς «ἄμετρος ἐπιτομὴ» (unermessliche Abbreiviatur) ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἐν οἷς ἐποπτεύεται μερικὰ ὄντα. Ὑπάρχουσα δὲ ὡς περιεχόμενον τῆς νοήσεως δὲν εἶναι μόνον ὑποκείμενον ἀλλὰ καὶ καθ' ἑαυτὸ ὄν ἀντικείμενον· εἶναι ὁ λόγος τῶν ὑπαρχόντων, ἢ «ἀλήθεια» τῶν ὄντων. Ἴνα μάθωμεν τὰ ὄντα κατὰ τὴν μεγάλην αὐτῶν ποικιλίαν, πρέπει νὰ καταστήσωμεν βάσιν τὴν λογικὴν ἐννοίαν καὶ ἀπὸ ταύτης νὰ ὀρμηθῶμεν.

2. Ἡ λογικὴ ἐννοία διαρθροῖ καὶ διακρίνει ἑαυτὴν εἰς ποικιλίαν, παρορμητικὴ δὲ τῆς οἰκείας διαρθρώσεως ἀρχὴ εἶναι ἢ ἀντίφασις. Ἡ ἐννοία δηλαδὴ εἶναι ἀτελής καὶ ἀποτελεῖ μόνον μερικὴν τῆς ἀληθείας ἔκφρασιν· πρὸς συμπλήρωσιν ἑαυτῆς ἀπαιτεῖ ἑτέραν ἐννοίαν, μεθίσταται εἰς τὴν ἐναντίαν. Αὗται δ' αἰ πρὸς ἀλλήλας ἀντικείμεναι ἐννοίαι διαλλάττονται καὶ συνεννοῦνται ἐν τρίτῃ τινὶ ὑπερτέρῃ καὶ πλουσιωτέρῃ ἐννοίᾳ, ἐν ἣ ἔμπεριέχονται ὡς ῥοπαὶ καὶ σημεῖα· ἀμφοτέραι ἀναιροῦνται καὶ ἅμα διατηροῦνται ἐν τῇ τρίτῃ ἐννοίᾳ. Ἀλλὰ καὶ ἡ νέα πάλιν ἐννοία εἶναι ἀτελής καὶ περιέχει ὡσαύτως ἀντίφασιν, ὑφ' ἧς ἐλαύνεται καὶ κινεῖται εἰς ὑπερτέραν ἐννοίαν προσεγγίζουσαν μᾶλλον πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀλλὰ μὴ φθάνουσαν εἰσέτι εἰς αὐτήν. Τοιοῦτοτρόπως ἕκαστη ἐπομένη εἶναι μᾶλλον περιεκτικὴ καὶ πλουσιωτέρα τῶν προηγουμένων ἐννοιῶν· ἢ ἀνωτέρα βαθμὶς εἶναι ἢ ἀλήθεια τῶν κατωτέρων, τέλος δὲ ἢ ἀκροτάτη καὶ πλουσιωτάτη ἐννοία, ἢ ἀπόλυτος ἰδέα, ἔμπεριέχει ἀπάσας καὶ συνιστᾷ τὴν ὅλην ἀλήθειαν. Ἡ τοιαύτη τῶν ἐννοιῶν κίνησις εἶναι ὁμόλογος καὶ ἀντίστοιχος πρὸς τὴν ζῶσαν πραγματικότητα, ἣν ἢ φιλοσοφία σκοπεῖ νὰ κατανοήσῃ. Ἡ πρόοδος δηλαδὴ τοῦ θεωρητικοῦ νοῦ δὲν εἶναι ἀνθαίρετος λογικὴ παιδιὰ τοῦ νοοῦντος ὑποκειμένου ἀλλ' ἀνάλογος καὶ ἀντίστοιχος ἐκδήλωσις τῆς κινήσεως αὐτῶν τῶν πραγμάτων. Ὅποτε ὁ κόσμος καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ εἶναι ἀνάπτυξις, ἔπεται

ὅτι μόνον δι' ἀναπτύξεως τῶν ἐννοιῶν δύναται νὰ γνωσθῆ. Ὁ νόμος ὁ τὸν κόσμον διέπων εἶναι ἢ πρόοδος ἀπὸ τῆς θέσεως εἰς τὴν ἀντίθεσιν καὶ ἢ μετάβασις ἀπὸ ταύτης εἰς τὴν σύνθεσιν.

Οὕτω τὸ Ἀπόλυτον εἶναι ζωὴ, αἰδῖος ζωὴ, καί, ἀκριβέστερον εἶπειν, πνευματικὴ ζωὴ, ἧς τέλος ὑπάρχει ἢ πραγμάτωσις τῆς ἰδεατῆς ἀλληλουχίας. Ἐκάστη πεπερασμένη βαθμὶς ἐν τῇ ἀπείρῳ ἐνεργείᾳ εἶναι ἀπλῶς σημεῖον, ὅπερ ἔχει σπουδαιότητα καὶ ἀξίαν μόνον ἐν τῇ συνόλῃ ζωῇ καὶ δύναται νὰ νοηθῆ μόνον ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ δεσποζούσης ἰδέας. Ἐργον δὲ τῆς φιλοσοφίας πρόκειται τὸ νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἰδέας ἐν τε τῇ φύσει καὶ τῇ ἱστορίᾳ, νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν ἰδεατὴν βάσιν πάντων τῶν φαινομένων καὶ νὰ κατανοήσῃ τὴν βαθμιαίαν τῆς γενέσεως πρόοδον ἐν τῇ ἐλλόγῳ αὐτῆς οὐσίᾳ καὶ τῇ ἀναγκαίᾳ ἀκολουθίᾳ. Δύναται δὲ νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, διότι ὑποκείμενον αὐτῆς εἶναι ἡ ἰδέα, ἣτις μόνη ἀποτελεῖ τῆς γνώσεως τὸ ὑποκείμενον· ὀφείλει δ' ὅμως πρὸς τοῦτο νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν διάνοιαν τὴν περιοριζομένην ἐν ταῖς κεναῖς καὶ ἀφηρημέναις ἐννοίαις καὶ νὰ χρησιμοποιήσῃ ὡς ὄργανον τὸν λόγον μετὰ τῶν συγκεκριμένων ἐννοιῶν.

3. Κατὰ τὰ εἰρημένα τὰ ὄντα πάντα εἶναι πραγμάτωσις τοῦ Λόγου· πάντα ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι γένεσις, πορεία ἀναπτύξεως, δι' ἧς φθάνουσιν εἰς ἀληθινὴν ὑπαρξιν. Ἐκαστον τίθεται εἰς τὸν ῥοῦν τῆς γενέσεως καὶ μόνον ὡς γιγνόμενον δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ οἰκείου σκοποῦ, νὰ ἀναπτύξῃ τὸ ἑαυτοῦ περιεχόμενον. Ὅσα ἐμπεριέχονται ποικίλα στοιχεῖα πρέπει νὰ προβῶσι καὶ καταστῶσιν αὐτοτελῆ· ὅσαι ἐνυπάρχουσι τῆς ἀναπτύξεως βαθμίδες πρέπει νὰ διανυσθῶσι ζωηρῶς. Ἡ δὲ δι' ἀντιφάσεων καὶ ἀτελειῶν πορεία εἶναι ὁ νόμος τῆς ἀναπτύξεως· ἄνευ ἀντιθέσεων οὐδεμία πρόοδος. Τὸ πραγματικὸν εἶναι μόνον λογικὸν καὶ τὸ λογικὸν εἶναι μόνον πραγματικὸν ὡς πρόοδος, καθ' ἣν ὁ Λόγος θέτει τὸ ἐναντίον αὐτοῦ, ἵνα διὰ τῆς ὑπερνικήσεως τῆς τεθείσης ἀντιθέσεως ἀνυψωθῆ κατὰ μικρὸν εἰς αἰεὶ ἀνωτέρας μορφᾶς τῆς πραγματικότητος καὶ ἐπὶ τέλους φθάσῃ εἰς τὴν ἀκροτάτην βαθμίδα, ἐνθα ὡς ἀπόλυτος ταυτότης τῶν ἀντιθέσεων κατανοεῖ ἑαυτὸν ὡς συνείδησιν καὶ τοιουτοτρόπως τελειοῦται. Ἡ τοιαύτη πρόοδος χαρακτηρίζεται ὡς *διαλεκτικὴ*, ἢ δὲ ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου γινομένη παρακολουθήσις τῆς ἀναπτύξεως τῆς συντελουμένης διὰ τῶν ἐν ἑκάστη ἐννοίᾳ περιεχομένων ἀντιφάσεων καὶ τῆς ἄρσεως αὐτῶν ἐν ἀνωτέρῳ τρίτῃ ἀποτελεῖ τὴν *διαλεκτικὴν μέθοδον*¹. Τὴν μέθοδον ταύτην ἐφήρμοσεν εὐρύτατα ὁ Ἐγελος καὶ

¹ Ἡ φιλοσοφία ὡς ἐπιστήμη τῆς πραγματικότητος εἶναι πορεία καὶ πρόοδος, κίνησις ἐννοιῶν ἢ ἀνάπτυξις ἐν τῇ διαλεκτικῇ σημασίᾳ· εἶναι σύστημα

συνεπλήρωσε τὸ ἔργον τῶν ὁμοχρόνων φιλοσόφων, τοῦ Fichte καὶ τοῦ Schelling, ὧν ἑκείνος μὲν ἐν τῇ «Ἐπιστημολογία» διέκρινε τρεῖς ἀρχὰς ἢ ἀξιώματα ὡς θέσιν καὶ ἀντίθεσιν καὶ σύνθεσιν¹, οὗτος δ' ἐν τῇ «μεθόδῳ τῆς ἀκαδημεικῆς σπουδῆς» ἀνεκαίνισε «τὴν σύμπτωσιν τῶν ἀντιθέτων» (coincidentia oppositorum) τοῦ Ἰορδάνου Βρούνου καὶ ἑταύτισε τὰς ἀντιθέσεις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς φύσεως ἐν τῷ ἀπολύτῳ ὡς τρίτη οὐδετέρη καὶ ἀδιαφόρη ἀρχῇ. Ὁ Ἑγελος ἤδη ἀποφαίνεται ὅτι ἀναπτύξεις τοῦ τε λογικοῦ καὶ τοῦ πραγματικοῦ συντελεῖται διὰ τριῶν βαθμίδων, τῆς θέσεως καὶ τῆς ἀντιθέσεως καὶ τῆς συνθέσεως, τούτῃσι πορεύεται κατὰ ὄρθρον τριαδικόν. Εἰς τὸν ὄρθρον τοῦτον ὑπεῖκουσα ἢ ἀπόλυτος ἰδέα μεταβαίνει εἰς τὴν ἀντίθεσιν αὐτῆς, «εἰς τὸ ἄλλως εἶναι τῆς ἰδέας», εἰς τὴν φύσιν· ἐκ δὲ τῆς φύσεως πάλιν ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτὴν ὡς ὑπεριτέρα ἐνότης τῶν ἀντιθέσεων, ὡς πνεῦμα. Ἡ ἀπόλυτος λοιπὸν ἰδέα ἐν τῇ ἀναπτύξει αὐτῆς καὶ αὐτοκινησίᾳ ἐμφανίζεται τριττῶς, ἥτοι τὸ μὲν ὡς σύστημα καθαρῶν ἐννοιῶν καὶ λογικῶν οὐσιῶν, τὸ δὲ ὡς φύσις τέλος δὲ ὡς πνεῦμα. Διὸ καὶ ἡ φιλοσοφία διακρίνεται εἰς τρία μέρη, τὴν Λογικὴν καὶ τὴν Φυσικὴν καὶ τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ πνεύματος.

4. Ὡς προπαιδεῖα τις καὶ εἰσαγωγή εἰς τὸ ὅλον φιλοσόφημα χρησιμεύει ἡ Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος, ἡ θεωρία τῶν φαινομένων, ἥτοι τῶν μορφῶν ἢ βαθμίδων τοῦ πνεύματος, ἃς ἡ κοινὴ συνείδησις ὀφείλει νὰ διέλθῃ, ἵνα καταστῇ φιλοσοφικὴ. Ἐνταῦθα δηλαδὴ ἐξετάζει ὁ Ἑγελος τὰς παντοίας τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως μορφὰς ἀναπτυσσομένας καὶ προαγομένας ἀπὸ τῆς κατ' αἴσθησιν βεβαιότητος μέχρι τῆς ἀπολύτου γνώσεως. Εὐρίσκει δὲ κυριωτάτας βαθμίδας τῆς ἀναπτυσσομένης συνειδήσεως τέσσαρας, ἥτοι α) τὴν συνήθη συνείδησιν, β) τὴν αὐτοσυνειδησίαν, γ) τὸν λόγον, δ) τὸ πνεῦμα. Ἐκ τούτων πάλιν ἡ συνείδησις ὀρμάται ἀπὸ τῆς κατ' αἴσθησιν βεβαιότητος καὶ διὰ τῆς παρατηρήσεως φθάνει εἰς τὸν λόγον. Ἐνῶ δηλαδὴ κατ' ἀρχὰς ἐκλαμβάνει τὰ καθ' ἕκαστον πράγματα ὡς ἀληθινὰ καὶ θεωρεῖ ταῦτα ὡς μερικά, ὕστερον παρατηρεῖ αὐτὰ ὡς γενικά, ὡς ἐμπεριέχοντα πολλὰ

ἐννοιῶν, καθ' ὃ ἑκάστη οἰκοθεν ἐξέρχεται ἐξ ἑαυτῆς καὶ μεταβαίνει εἰς τὴν ἐναντίαν, μέχρι οὗ πᾶσαι συμπεριληφθῶσιν ἐν μιᾷ περιεκτικωτάτῃ ἐννοίᾳ, τῇ ἀπολύτῳ ἰδέᾳ.

¹ Τὸ μὲν πρῶτον ἀξίωμα «τὸ ἐγὼ θέτει ἀρχῆθεν ἀπλῶς τὸ ἴδιον αὐτοῦ εἶναι» χρησιμεύει ὡς θέσις, τὸ δὲ δεύτερον «πρὸς τὸ ἐγὼ ἀντιτίθεται ἀπλῶς τὸ οὐκ ἐγὼ» ὡς ἀντίθεσις, τὸ δὲ τρίτον «τὸ ἐγὼ ἀντιτάττει ἐν τῷ ἐγὼ πρὸς τὸ μεριστὸν ἐγὼ τὸ μεριστὸν οὐκ ἐγὼ» ὡς σύνθεσις.

ἀναγόμενα εἰς ἐνότητα· ἀλλὰ περιπίπτει εἰς πολλάς δυσκολίας, ὧν ἀπαλλάττεται χωροῦσα εἰς τὰ αἷτια τῶν ὄντων, εἰς τὴν οὐσίαν καὶ τὸν νόμον αὐτῶν, εἰς τὸ ἀνεξάρτητον καὶ ἀπόλυτον, ὅποτε λαμβάνει ὡς ἀντικείμενον τὴν καθαρὰν ἔννοιαν. Κατὰ δὲ τὴν αὐτοσυνειδησίαν ἡ συνείδησις ἀναφέρεται εἰς ἑαυτὴν ὡς τὸ ἀτομικὸν καὶ ἅμα γενικώτατον ἐγώ· ἡ τοιαύτη ἀναφορὰ γίνεται διὰ τῆς ἄρσεως ἐτέρου, ἥτοι δι' ἐνεργείας ἐμφανιζούσης τὴν συνείδησιν ὡς ἐπιθυμίαν. Ἐνδοτάτη οὐσία τῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ τῆς πραγματικότητος εἶναι ὁ λόγος, ὅστις ὡς θεωρητικὸς μὲν διαγινώσκει τὰς ὀργανικὰς δυνάμεις καὶ ιδιότητας καὶ προσέτι σκοπεῖ ἑαυτὸν, παρατηρεῖ τὸν ἐσωτερικὸν αὐτοῦ βίον καὶ διερευνᾷ τοὺς λογικοὺς καὶ ψυχολογικοὺς νόμους· ὡς πρακτικὸς δὲ λόγος ἐφαρμόζει εἰς τὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον τοὺς ὑποκειμενικοὺς αὐτοῦ σκοπούς. Τὴν ὑπερτάτην τῆς ἀναπτύξεως βαθμίδα κατέχει τὸ πνεῦμα, ὅπερ ἀνελιττόμενον ἐν ταῖς ἱστορικαῖς περιόδοις ἐκδηλοῦται ὡς ἠθικότης καὶ θρησκεία καὶ ἀπόλυτος γνῶσις. Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην φάσιν ὑπερνικᾶται καὶ ἀφανίζεται ὁ χωρισμὸς τοῦ πνεύματος, ταυτίζεται ἡ μορφή πρὸς τὸ περιεχόμενον· ἡ ἀλήθεια ἔχει τὴν ὄψιν τῆς ἄκρας βεβαιότητος καὶ τὸ πνεῦμα διαγινώσκει ὡς ἰδίαν αὐτοῦ ἐνέργειαν ὅτι τέως ἐξελάμβανεν ὡς ἄλλοτρίαν

Τοιοιτοτρόπως ἐν τῇ Φαινομενολογίᾳ διαγράφονται αἱ παντοῖαι μορφαί, ἅς ἀναπτυσσομένη λαμβάνει ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις. Ἄλλ' ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῆς πραγματείας συνυφαίνει ὁ Ἐγελος μετὰ τῆς διαλεκτικῆς ἀναπτύξεως τοῦ καθ' ἕκαστον ἀνθρώπου τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος· συνείρει μετὰ τῶν γνωσιολογικῶν ἀπόψεων ἄλλας ψυχολογικὰς καὶ μετὰ τούτων πάλιν ἱστορικὰς καὶ φιλοσοφικὰς, οὕτω δὲ συναπαρτίζει ἐν εὐπρεπὲς μὲν καὶ θαυμαστὸν ἀλλ' ἅμα ἀσταθὲς καὶ ἀβέβαιον, πολύπλοκον καὶ δυσπαρακολούθητον κατασκευάσμα, ἔργον ἐν τῇ ὅλῃ φιλοσόφῳ γραμματείᾳ ὁμολογουμένως δυσχερέστατον. Παροῦσά τὸ ὅτι κατὰ τὴν προκειμένην μέθοδον ἐκλαμβάνονται ὡς ἀνάλογα πράγματα ἀρκούντως διάφορα· διότι ἡ μὲν ἀνάπτυξις τῆς συνειδήσεως εἶναι γεγονὸς συντελούμενον κατὰ λογικὴν ἀνάγκην, ἡ δὲ ἱστορικὴ πορεία τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι κίνησις ὑπὸ παντοίων φυσικῶν καὶ ψυχολογικῶν καὶ ἄλλων ὄρων καθοριζομένη¹.

¹ Βεβαίως προσπίπτει ὡς παράδοξον τὸ ὅτι ἐπιτρέπεται συνύφανσις πραγμάτων ἀνομοιογενῶν, ἥτοι ἱστορικῶν βαθμίδων μετ' ἄλλων ἀχρόνων καὶ ἐσωτερικῶν (ψυχολογικῶν καὶ ἠθικῶν)· γίνεται μετάβασις ἐκ τῆς ἀναλύσεως γνωσιολογικῶν φαινομένων εἰς τὸ ἱστορικὸν παρελθὸν καὶ πάλιν ἐπιστροφή ἐκ ταύτης εἰς τὸν ἴδιον ἐσωτερικὸν κόσμον. Ἄλλ' ὅμως τὸ τοιοῦτο δικαιολογεῖται ἀπὸ

5. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς Φαινομενολογίας. Ἡ δὲ Λογικὴ ὑποκει-
μενον ἔχει τὴν νόησιν, οὐχὶ ὡς ψυχολογικὸν γεγονὸς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ
ἐκάστῳ συντελούμενον καὶ συναρτώμενον μετὰ τυχαίου καὶ ὑποκειμε-
νικὸν κῦρος ἔχοντος περιεχομένου ἀλλ' ὡς καθαρὰν νόησιν, ὡς ἐνιαῖον
σύστημα καθολικῶν ἐννοιῶν, αἵτινες δὲν εἶναι ἀπλῶς ὑποκειμενικαὶ
τοῦ νοοῦντος παραστάσεις ἀλλὰ καὶ ἀντικειμενικαὶ αὐτῶν τῶν πραγμά-
των οὐσίαι. Αἱ ἐννοιαὶ, περὶ ὧν ἐνταῦθα πρόκειται, εἶναι ἡ αἰδίου ἀλή-
θεια, ὡς αὕτη ἔχει καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀλλοτρία περικαλύμματος. Ἡ καθο-
λικὴ δηλαδή καὶ συγκεκριμένη ἐννοια εἶναι διάφορος τῆς τυπικῆς καὶ
ἀφηρημένης καὶ συμπίπτει πρὸς τὸ πρᾶγμα· τὸ πρᾶγμα καθ' αὐτὸ
εἶναι ἡ ἐννοια καὶ πάλιν ἡ ἐννοια εἶναι τὸ πρᾶγμα καθ' αὐτό· ἐν τῇ
ἐννοίᾳ ταυτίζεται τὸ νοεῖν καὶ τὸ εἶναι οὕτω δ' αἴρεται ἡ διάκρισις τῶν
λογικῶν τῆς νοήσεως τύπων καὶ τῶν ὄντολογικῶν κατηγοριῶν. Εὐνόη-
τον λοιπὸν ὅτι ἡ ἐγγελικὴ Λογικὴ εἶναι διάφορος τῆς συνήθους καὶ
τύπικῆς Λογικῆς καὶ συμπίπτει εἰς τὸ αὐτὸ μετὰ τῆς Μεταφυσικῆς,
εἶναι ὄντολογία καὶ θεολογία· εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς καθαρᾶς ἰδέας,
τοῦ θεοῦ ἢ τοῦ λόγου, οἷος θεωρεῖται κατὰ τὴν αἰδίου αὐτοῦ οὐσίαν
πρότερος τῆς φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος, οἷονεὶ πρὸ τῆς δημιουργίας
τοῦ κόσμου. Ὡς τοιαύτη ἐπιστήμη ἔργον ἔχει νὰ ἀναπτύξῃ πάσας τὰς
ἐννοίας τοῦ καθαρῶν λόγου κατὰ τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον· θὰ δείξῃ
κατὰ τίνα τρόπον τελεῖται ἡ πρόοδος ἀπὸ τῶν ἀπλῶν ἐννοιῶν εἰς τὰς
συνθέτους, ἀπὸ τῶν ἀφηρημένων εἰς τὰς συγκεκριμένας· θὰ παρακο-
λουθήσῃ τὴν αὐτοκινησίαν τῶν καθαρῶν ἐννοιῶν, καθ' ἣν ἐκάστη
αὐτῶν ὡς ἀτελής καὶ πεπερασμένη μεταβαίνει εἰς τὴν ἀντίθετον καὶ
πάλιν μετ' αὐτῆς συνεννοῦται εἰς τρίτην ὑπερτέραν, μέγχι οὗ τέλος

τῆς ἀπόψεως τοῦ Ἐγγέλου. Διότι ὁ φιλόσοφος γνωματεύει ὅτι τὰ ἀτομικὰ καὶ
τὰ ἱστορικὰ γεγονότα εἶναι δύο σειραὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς συνειδήσεως, ὅτι τὸ
«καθολικὸν πνεῦμα», οὗ κτῆμα ὑπάρχει τὸ παρελθόν, εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ἀτόμου
καὶ κατ' ἀκολουθίαν τό τε «ἴδιον ἄτομον» καὶ τὸ «καθολικὸν ἄτομον» ἔχουσι
μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐμπειρίαν. Δὲν πρόκειται ἄρα κατ' ἀλήθειαν περὶ δύο
ἐμπειριῶν ἀλλὰ περὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς, ἣτις ἐμφανίζεται κατὰ διάφορον τρό-
πον, ὅτε μὲν ἐκπρεπέστερον καὶ εὐρύτερον (ἐν τῇ ἱστορίᾳ) ὅτε δὲ ἀτονώτερον
καὶ βραχύτερον (ἐν τῷ ἀτόμῳ).

¹ Ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἡ διάκρισις τῆς Λογικῆς ἀπὸ
τῆς Μεταφυσικῆς· ἐκείνη μὲν ἐξήταξε τοὺς νόμους καὶ τύπους τῆς νοήσεως,
αὕτη δὲ τὸ οὐσιῶδες περιεχόμενον αὐτῆς. Ἄλλ' ὁ Ἐγγελος ἀποκρούει ὡς ἄτο-
πον τὸν χωρισμὸν τύπου καὶ περιεχομένου γνωματεύων ὅτι τύπος ἄνευ περιε-
χομένου θὰ ἦτο κενὸς καὶ ἀναλήθης καὶ ὅτι ἡ μὲν ἐννοια εἶναι τὸ πρᾶγμα
καθ' αὐτὸ τὸ δὲ πρᾶγμα ὡς τοιοῦτον αὐτῇ ἢ καθαρὰ ἐννοια.

πᾶσαι ἀναχθῶσιν εἰς τὴν λογικὴν ἰδέαν, ἧς εἶναι μέρη καὶ συναποτελοῦσιν ὄργανικὸν σύνολον.

6. Ἡ Λογικὴ παρακολουθεῖ τὴν ἔννοιαν κατὰ τὰ τρία αὐτῆς στάδια, ἧτοι· α) ἐν τῇ ἀμεσότητι, τὴν ἔννοιαν καθ' ἑαυτήν, β) ἐν τῇ ἀνακλάσει καὶ ἐμμεσότητι, τὴν ἔννοιαν πρὸς ἑαυτήν, γ) ἐν τῇ ἐπιστροφῇ (ἐκ τοῦ ἀντικειμένου) εἰς ἑαυτήν, τὴν ἔννοιαν ἐν ἑαυτῇ. Ἐν μὲν τῷ πρώτῳ σταδίῳ ἡ ἔννοια εἶναι ἀπλῶς *Εἶναι*, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ *Οὐσία*, ἐν δὲ τῷ τρίτῳ *κρίσις ἔννοια*. Ἐνταῦθα τὰ τρία οὐσιώδη τῆς διαλεκτικῆς γνωρίσματα, θέσις καὶ ἀντίθεσις καὶ σύνθεσις, καθορίζουσι τὰς τρεῖς θεμελιώδεις κατηγορίας, τὸ *Εἶναι* καὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἔννοιαν μετὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν ἀναπτύξεων.

α) *Τὸ Εἶναι*

7. Ἡ πρώτη ἔννοια, τὸ καθαρὸν *Εἶναι*, εἶναι ἀπλουστάτη, κατ' ἐξοχὴν ἀφηρημένη καὶ ἄμεσος, ἀπροσδιόριστος καὶ κενή, τοιαύτη δὲ οὐσα ταυτίζεται πρὸς τὸ μηδέν. Τὸ καθαρὸν *Εἶναι* καὶ τὸ καθαρὸν μηδέν μεθίστανται συνεχῶς εἰς ἄλληλα, ἧτις κινήσεις εἶναι ἢ γένεσις· ἢ μὲν μετάβασις ἀπὸ τοῦ μηδενὸς εἰς τὸ *Εἶναι* εἶναι τὸ γεννᾶσθαι ἢ δὲ μετάβασις ἀπὸ τοῦ *Εἶναι* εἰς τὸ μηδέν τὸ φθείρεσθαι. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς γενέσεως εἶναι ἢ ὑπαρξις, τὸ ὄρισμένον *Εἶναι*. Ἀλλὰ τὸ ὑπάρχον εἶναι *ΤΙ*, ἔχει ποιότητα, ἔτι δ' ἐμφαίνει ἕτερον, περιορίζεται ὑπ' αὐτοῦ καὶ εἶναι ἄρα πεπερασμένον. Πρὸς τὸ πεπερασμένον ἀντίκειται τὸ ἄπειρον, ὅπερ ἐν τῇ ἀντιθέσει ταύτῃ ἐμφαίνεται ὡς ἡ ἀπλῆ ἄρνησις τοῦ πεπερασμένου. Ἀκριβέστερον δ' ὁμῶς σκοπούμενα τὸ πεπερασμένον καὶ τὸ ἄπειρον εὐρίσκονται ὅτι εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό. Διότι τὸ ἄπειρον τὸ ἐκτὸς ἑαυτοῦ ἔχον τὸ πεπερασμένον, τουτέστι τὸ «κακόν» ἢ «ἀφηρημένον» ἄπειρον, εἶναι καὶ αὐτὸ πεπερασμένον· τὸ δὲ πεπερασμένον πάλιν, ὅπερ διὰ τοῦ περιορισμοῦ χωρεῖ εἰς τὸ ἄπειρον, ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀπειρίαν. Ἀληθινὸν ἄπειρον εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ ἀναγνωρίζεται ἐν τῷ πεπερασμένῳ ὡς ἡ οὐσία αὐτοῦ. Καθ' ὅσον δὲ ἡ ὑπαρξις προσλαμβάνει βάθος καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἀπειρίαν, εἶναι τὸ πρὸς—ἑαυτὸ—εἶναι· τούτου γνώρισμα εἶναι ἡ μονὰς καὶ ἡ πολλότης καὶ ἡ ἀναφορὰ (ὡς ἔλξις καὶ ἄπωσις). Ἡ ποιότης ἔνεκα τοῦ ἀδιακρίτου τῶν πολλῶν ἐν μεταπίπτει εἰς τὸ ἐναντίον ἑαυτῆς, εἰς τὴν ποσότητα. Ἐπὶ τῆς κατηγορίας τῆς ποσότητος ἐπαναλαμβάνεται ἡ σχέσις τοῦ εἶναι καὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ πρὸς ἑαυτὸ εἶναι, οὕτω δὲ διακρίνεται ἡ ποσότης ὡς καθαρὰ ποσότης καὶ ποσὸν καὶ ἐντατὸν μέγεθος (βαθμός). Ἡ ἐνότης τῆς ποιότητος καὶ τῆς ποσότητος, τουτέστιν ἡ ποιοτικὴ ποσότης, εἶναι

τὸ μέτρον. Τό τε μέτρον καὶ ἡ ποιότης καὶ ἡ ποσότης εἶναι προσδιορισμοὶ καὶ ἀπαιτοῦσι κοινήν τινα βάσιν καὶ ὑπόβαθρον, ὅπερ ἐστὶν ἡ οὐσία.

β) Ἡ Οὐσία

8. Αὕτη εἶναι τὸ εἰς ἑαυτὸ ἀνακλώμενον, τὸ ἐκ τῆς ἀμεσότητος αὐτοῦ ἐπιστρέφον εἰς ἑαυτὸ εἶναι, ἥτοι τὸ εἶναι, ἐν ᾧ διακρίνονται ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικόν, ὑπαρξίς καὶ λόγος τῆς ὑπάρξεως. Πρόκειται λοιπὸν ἐνταῦθα ἡ ἀντίθεσις οὐσίας καὶ φαινομένου, ἥτις μόνον κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀναπτύξεως τῆς οὐσίας αἴρεται διὰ τῆς ἐννοίας τῆς πραγματικότητος. Ἡ οὐσία ὡς τοιαύτη εἶναι ἀναφορὰ εἰς ἑαυτήν, ταυτότης πρὸς ἑαυτὴν ἐξαγγελιομένη ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος ($A=A$). Ἴνα δὲ ἡ ταυτότης μὴ εἶναι κενὴ καὶ ἄμοιρος περιεχομένου, ἐπανάγκης ἡ οὐσία νὰ ἀναφέρεται εἰς ἑαυτὴν ὡς εἰς ἕτερον· ἐν ἄλλοις λόγοις πρέπει ἡ οὐσία νὰ ἐμπεριέχη τὴν διαφορὰν, ἥτις περαιτέρω καθίσταται ἀντίθεσις καὶ ἀντίφασις. Ἡ ἀντίφασις ἄρα δὲν εἶναι, ὡς διδάσκει ἡ τυπικὴ Λογικὴ, γνώρισμα τῆς ἀναληθείας καὶ ἀδυναμίας ἀλλὰ τοῦναντίον οὐσιώδης καὶ ἀφυκτος διορισμὸς, ἡ ῥίζα πάσης κινήσεως καὶ ζωῆς. Ἡ ἐνότης τῆς ταυτότητος καὶ τῆς διαφορᾶς εἶναι ἡ οὐσία, ἥτις τιθεμένη ὡς ὀλότης εἶναι ὁ λόγος (Grund). Ἐκ δὲ τούτου ἐκπορεύεται ἡ ὑπαρξίς· τὸ ὑπάρχον, ὅπερ ἀντανεκλᾷ τὰς παντοίας αὐτοῦ σχέσεις εἰς ἑαυτὸ ὡς λόγον τῶν σχέσεων, εἶναι τὸ πρᾶγμα, αἱ δὲ σχέσεις ἐκεῖναι εἶναι αἱ ἰδιότητες τοῦ πράγματος. Αἱ ἰδιότητες πάλιν, νοούμεναι ὡς αὐτοτελεῖς, εἶναι αἱ ὕλαι, ἐξ ὧν σύγκεται τὸ πρᾶγμα. Πᾶσαι δ' αἱ ὕλαι συνάπτονται εἰς μίαν ὕλην ἀποτελοῦσαν τὴν ἀδιάκριτον οὐσίαν τοῦ πράγματος, ἐνῶ οἱ διακεκριμένοι διορισμοὶ ποιοῦσι τὸ εἶδος (τὴν μορφήν) αὐτοῦ. Ἄλλ' ἡ ὑπαρξίς τοῦ πράγματος ἐνέχει ἀντίφασιν, διότι τὸ πρᾶγμα εἶναι μὲν ἡ μορφή, ἐν ἣ αἱ ὕλαι καταπίπτουσιν εἰς ἀπλᾶς ἰδιότητας, εἶναι δ' ἅμα συνεστῶς ἐξ αὐτοτελῶν ὕλων. Ἡ ἀντίφασις προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι φαινόμενον. Ἡ οὐσία πρέπει νὰ ἐκδηλωθῇ· τὸ φαινόμενον εἶναι ἡ ὑπαρξίς τῆς οὐσίας ὡς τι ὑπ' αὐτῆς ταύτης τεθειμένον, εἶναι ἡ μορφή ἐν ἣ ἡ οὐσία διαλλάττεται πρὸς ἑαυτήν. Ἡ οὐσία λοιπὸν δὲν εἶναι ἐπέκεινα τοῦ φαινομένου ἀλλὰ φανεροῦται δι' αὐτοῦ καὶ ἡ ὑπαρξίς ἐκείνης εἶναι τὸ φαινόμενον. Ἐκ τῆς ἀντιθέσεως τοῦ φαινομένου καὶ τοῦ λόγου αὐτοῦ προέρχεται ἡ διάκρισις τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς μορφῆς (τοῦ νόμου) τοῦ φαινομένου, ἡ σχέσις τοῦ ὅλου καὶ τῶν μερῶν, τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐκδηλώσεως αὐτῆς, τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Πάν-

τες οὗτοι οἱ προσδιορισμοὶ ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους διαλεκτικὴν διαφορὰν· εἶναι συναφεῖς καὶ μεταβαίνουσιν εἰς ἀλλήλους, εἶναι κατ' οὐσίαν οἱ αὐτοὶ καὶ προσπίπτουσιν ὡς διάφοροι ὄψεις ἑνὸς ὅλου, συναπαρτίζουσι δὲ ὁμοῦ τὴν *πραγματικότητα*. Ἡ πραγματικότης εἶναι ἡ ὑπερτέρα ἐνότης οὐσίας καὶ φαινομένου, ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ, ἡ εἰς ὑπαρξιν ἐλθούσα καὶ ἐκδηλωθεῖσα οὐσία. Ἐμπεριέχει δὲ τρεῖς βαθμίδας, τὴν ἐσωτερικὴν (δυνάμει) *πραγματικότητα* ἢ *δυνατότητα*, τὴν ἐξωτερικὴν *πραγματικότητα* καὶ τὴν *ἀνάγκην*. Ὡσαύτως ἐνέχει τὴν σχέσιν α) τῆς *ὑποστάσεως*, τοῦ ἀναγκαίου καὶ σταθεροῦ καὶ παραμονίμου τοῦ χρησιμεύοντος ὡς βάσεως τῶν ἄλλων ὄντων, ἅτινα ἐκ τοῦ ἐναντίου εἶναι τυχαῖα καὶ συμβεβηκότα, ἀσταθῆ καὶ μεταβλητά· β) τοῦ *αἰτίου*, ὅπερ ἐστὶν ἡ ὑπόστασις γεννῶσα καὶ ἀναιροῦσα τὰ συμβεβηκότα ὡς ἀποτελέσματα· γ) τῆς *ἐπαλλήλου ἐπενεργείας*, τῆς ἀμοιβαίας δηλονότι δράσεως αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος. Ὑπερτέραν ἐνότητα τοῦ ἐξωτερικοῦ εἶναι καὶ τῆς ἐσωτερικῆς οὐσίας ἀποτελεῖ ἡ *ἐννοια*.

γ) Ἡ ἐννοια

9. Αὕτη εἶναι ἡ ὑπόστασις, καθ' ὅσον φανεροῦται ὡς ὠρισμένον εἶναι ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, τὸ καθολικὸν τὸ ἐρχόμενον εἰς ὑπαρξιν ἐν τῷ μερικῷ, τὸ ἀναπτύσσον μὲν ἐξ ἑαυτοῦ ἐλευθέρως τὰς οἰκείας βαθμίδας ἢ ῥοπὰς ἀλλ' ἅμα συγκρατοῦν αὐτὰς ἐν τῇ ἐνότητι τοῦ ὅλου, τὸ ἄλλως ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου λεγόμενον «καθ' ἑαυτὸ καὶ πρὸς ἑαυτὸ εἶναι». Διακρίνεται δὲ ἡ ἐννοια κατὰ τρεῖς μορφάς, αἷς ἐφεξῆς προσλαμβάνει, οὐσα πρῶτον μὲν ὑποκειμενικὴ ἔπειτα δὲ ἀντικειμενικὴ τέλος δὲ ὑποκειμενικὴ ὁμοῦ καὶ ἀντικειμενικὴ, δηλονότι ἰδέα ἢ ἀπόλυτος ἀλήθεια. Ἡ ὑποκειμενικὴ ἐννοια ἀναπτύσσεται α) ὡς *ἐννοια καθ' ἑαυτήν*, ἣτις εἶναι ἡ ἐνότης τῶν γνωρισμάτων αὐτῆς καὶ ἐμπεριέχει τὰς ῥοπὰς τῆς γενικότητος καὶ τῆς μερικότητος καὶ τῆς ἀτομικότητος· β) ὡς *κρίσις*, ἣτις εἶναι ἡ μερίκευσις τῆς ἐννοίας, ἡ διάκρισις τῆς ἐννοίας εἰς τὰς ῥοπὰς αὐτῆς, ἡ ἀναφορὰ τοῦ μερικοῦ εἰς τὸ γενικόν· γ) ὡς *συλλογισμὸς*, ὅστις εἶναι ἡ ἐνότης τῆς ἐννοίας καὶ τῆς κρίσεως, ἥτοι ἡ ἐκ τῆς διακρίσεως τῶν οἰκείων ῥοπῶν (γινομένης κατὰ τὴν κρίσιν) εἰς ἑαυτὴν ἐπιστρέφουσα καὶ συλλεγομένη ἐννοια. Ἐννοια δὲ καὶ κρίσις καὶ συλλογισμὸς δὲν θεωροῦνται ἀπλῶς ὡς τύποι τοῦ νοῦ ἡμῶν ἀλλ' ὡς τύποι αὐτοῦ τοῦ πράγματος. Τὸ πραγματικὸν δηλαδή καθ' ἑαυτὸ εἶναι μὲν ἄμεσος ἐνότης πρὸς ἑαυτό, διακρίνεται δὲ εἰς τὰ γνωρίσματα αὐτοῦ, συγκλείεται δὲ τέλος εἰς ὁλότητα ἐπανερχόμενον διὰ τῶν διακρίσεων εἰς ἑαυτό. Ἡ διὰ τοῦ νοῦ γινομένη ἐπανάληψις τῆς πορείας ταύτης

πορίζει ἡμῖν τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν κρίσιν καὶ τὸν συλλογισμόν. Ἡ δὲ ἀντικειμενικὴ ἔννοια διατρέχει τὰς βαθμίδας τῆς μηχανικῆς τάξεως, τῆς χημικῆς λειτουργίας καὶ τῆς τελολογίας, οἷτινες ὅροι ἔχουσιν ἐνταῦθα οὐχὶ εἰδικῶς φυσικὴν ἀλλὰ γενικῶς μεταφυσικὴν σημασίαν. Ἡ κατὰ σκοπὸν ἐνέργεια εἶναι ἡ κίνησις, δι' ἧς ἡ ἔννοια διαλλάττεται πρὸς ἑαυτήν, καθορίζει ἑαυτὴν ἐν τῷ ἀντικειμένῳ. Καθ' ὅσον δ' οὕτως ἡ ἔννοια πραγματοῦται καὶ ἐν τῇ πραγματώσει αὐτῆς παραμένει ἡ αὐτὴ πρὸς ἑαυτήν, εἶναι ἡ ἰδέα. Ἡ ἰδέα λοιπὸν εἶναι ἡ ἐνότης τῆς ἐννοίας καὶ τῆς πραγματικότητος αὐτῆς, τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου, ἔχει δ' ἐφεξῆς τὰς μορφὰς τῆς ζωῆς καὶ τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀπολύτου ἰδέας. Ἡ ἰδέα δηλαδή εἶναι ἡ ἔννοια καθ' ὅσον πραγματοῦται μὲν ἐν τοῖς ἐπὶ μέρους μένει δὲ ἅμα αὐτοτελής· ἡ ἐν τοῖς ἐπὶ μέρους πραγματώσεσι τῆς ἐννοίας φαίνεται ὡς ζωὴ καὶ ὄργανισμός. Ὄταν ἡ ἔννοια εἶναι αὐτοτελής ἐναντι τοῦ πραγματικοῦ, ὅπερ εἶναι ἴδιον αὐτῆς δημιούργημα, γεννᾶται ἡ γνῶσις. Καὶ ἡ μὲν ἐπανεύρεσις τῆς ἐννοίας ἐν τῷ ἀντικειμένῳ εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀληθοῦς, ἡ δὲ εἰσχώρησις ἐκείνης εἰς τὸ ἀντικείμενον καὶ ἡ τούτου διαμόρφωσις κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς φύσιν εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ἐνότης τῆς ζωῆς καὶ τῆς γνώσεως εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἰδέα, ἣτις ὑπάρχει ἡ καθαρὰ μορφή τῆς ἐννοίας τῆς ἐποπτεύουσης τὸ περιεχόμενον αὐτῆς ὡς ἑαυτήν· εἶναι ἡ ἑαυτὴν γινώσκουσα ἀλήθεια, ἡ ἑαυτὴν νοοῦσα ἰδέα.

10. Ἐπισκοποῦντες τὰ εἰρημένα παρατηροῦμεν ὅτι ἐν τῇ Λογικῇ ὁ φιλόσοφος μεγάλου ἐπελάβετο ἐγχειρήματος, νὰ ἀναπτύξῃ δηλονότι μεθοδικῶς ἐκ τοῦ καθαρῶν λόγου τὸ σύστημα τῶν ἐννοιῶν αὐτοῦ, οὐχὶ τῶν ἐμπειρικῶν καὶ ἀφηρημένων ἀλλὰ τῶν καθαρῶν καὶ συγκεκριμένων ἐννοιῶν τῶν ἐμπεριεχουσῶν τὴν ὅλην τοῦ κόσμου πραγματικότητα. Ἐνταῦθα δὲ προσήκει νὰ ὑπομνήσωμεν τὴν ἀξίαν τῶν τελευταίων τούτων ἐννοιῶν καὶ τὴν διὰ τῆς θεωρίας αὐτῶν εἰσενεχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου συμβολὴν εἰς τὰς λογικὰς καθόλου ἐρεῦνας. Ἐνῶ δ' Ἀριστοτέλης ἀποχωρίζει τὴν Λογικὴν ἀπὸ τῆς πρώτης φιλοσοφίας ἐξετάζει ἐν ἐκείνῃ τοὺς τύπους τῆς νοήσεως ἐργαζομένης διὰ σταθερῶν ἐννοιῶν καὶ πεπερασμένων μορφῶν, θεωρεῖ δὲ τοὺς τύπους ἐκείνους ὡς τις φυσικὸς καὶ ἀποφαίνει τὴν Λογικὴν οἶονεὶ «ἱστορίαν τῆς πεπερασμένης νοήσεως», ὁ Ἔγγελος διάφορον πορεύεται ὁδόν. Οὗτος ταυτίζων τὴν Λογικὴν πρὸς τὴν Μεταφυσικὴν δὲν προσβλέπει τὴν νόησιν ὡς ἕτερον «πρᾶγμα» ἀλλὰ νοῶν παράγει τοὺς τύπους τῆς νοήσεως ὡς κινήσεις αὐτῆς· εἶναι δὲ ἡ νόησις οὐχὶ πεπερασμένη ἀλλ' ἀπειρος ὑπερ-

πηδῶσα τὰ ὅρια πάντων τῶν προσδιορισμῶν. Ὁ μὲν Ἀριστοτέλης διδάσκει ὅτι κατάφασις καὶ ἀπόφασις τοῦ αὐτοῦ ἀποκλείουσιν ἄλληλα, ὁ δὲ Ἐγελος δεικνύει ὅτι ἀπόφασις καὶ κατάφασις εἶναι ἀντιθέσεις μὴ ἀρκοῦσαι εἰς τὴν νόησιν, ἣτις ὀφείλει νὰ χωρήσῃ πέρα πάσης ἀντιθέσεως. Ἡ τοιαύτη διαφορὰ αἰτίαν ἔχει κυρίαν τὴν φύσιν τῆς ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου τούτου εἰσαγομένης λογικῆς ἐννοίας, σφόδρα διακρινομένης ἀπὸ τῆς τυπικῆς¹. Ἡ λογικὴ δηλαδὴ ἢ φιλοσοφικὴ ἐννοία κατὰ διακρίσιν ἀπὸ τῆς τυπικῆς εἶναι καθολικὴ (universell) καὶ οὐχὶ ἀπλῶς γενικὴ (generell) οὐδὲ πρέπει νὰ συγγένηται πρὸς τὰς καθόλου παραστάσεις τὰς κατὰ βάρβαρον ἔθνος ὀνομαζομένας ἐννοίας. Εἶναι δὲ ἅμα συγκεκριμένη (μερικὴ), τουτέστι δὲν προέρχεται ἐξ ἀνθαιρέτων ἀφαιρέσεων· δὲν εἶναι ὁ σκελετὸς τῆς πραγματικότητος ἀλλ' ἢ κατανόησις αὐτῆς καθ' ὅλον αὐτῆς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν. Ἡ τοιαύτη καθολικὴ ἅμα καὶ μερικὴ ἐννοία δὲν ἀποκλείει τὰς διαφορὰς ἀλλὰ τὸναντίον ἐγκλείει αὐτὰς ἐν ἑαυτῇ, κατ' ἀκολουθίαν εἶναι τὸ ἐν ἑαυτῷ διακεκριμένον καὶ ἐν ταῖς οἰκείαις διαφοραῖς ἐνυπάρχον καθολικόν. Οὕτω δὲ ἔχει καὶ αὕτη, ὅπως ἡ ἐμπειρικὴ ἐννοία, τὰς ἰδίας ἐπὶ μέρους διαφορὰς. Πλὴν ὅμως δὲν εἶναι μηχανικὸν ἄθροισμα ἀλλ' ὄργανισμός, ἐν ᾧ ἐκάστη μορφή στενῶς πρὸς τε τὰς ἄλλας καὶ τὸ ὅλον συνάπτεται². Ὡς ἐνέχουσα δὲ ἡ ἐννοία ἀντίφασιν δὲν ἡρεμεῖ ἀλλὰ κινεῖται καὶ μεταβαίνει εἰς τὴν ἀντίθετον, μεθ' ἧς συνάπτεται ἐν ὑπεριτέρῳ τρίτῃ ἐννοίᾳ περιλαμβανούσῃ ἀμφοτέρας ὡς ἀνηρημένας ῥοπὰς ἢ στιγμάς. Ἐνταῦθα

¹ Ὁ Κάντιος διέκρινε τὴν ὑπερβατικὴν Λογικὴν, τὴν περιλαμβάνουσαν τοὺς ἐκ τῶν προτέρων τύπους τῆς γνώσεως, τὰς κατηγορίας, ἀπὸ τῆς τυπικῆς Λογικῆς, ἣν ἐθεώρει ὡς παραγομένην ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀντιφάσεως. Ἄλλη εἶναι ἡ τυπικὴ, ἡ παραδεδομένη, Λογικὴ καὶ ἄλλη ἡ ὑπερβατικὴ, ἡ παρέχουσα τὰς κατηγορίας, τὰς μορφάς, καθ' ἃς νοοῦμεν τὰ ὄντα. Ἄλλ' ὁ Ἐγελος καταρρίπτει τὰ ὅρια τῶν δύο εἰδῶν τῆς Λογικῆς καὶ δεικνύει ὅτι αὕτη παράγει τοὺς τύπους καὶ τὸ περιεχόμενον διὰ τῆς διαλεκτικῆς νοήσεως. Ἐγκαταλείπει τὸ ἰδεῶδες τῆς παλαιότερας Λογικῆς, ὅπως ἀπεικονίσῃ τὰ ὄντα ὡς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τῆς γνώσεως, καὶ ἐπιζητεῖ νὰ πραγματώσῃ ἕτερον ἰδεῶδες, νὰ παραγάγῃ δηλονότι τὰ ὄντα ἐκ τῆς νοήσεως κατὰ τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον.

² Ἡ τυπικὴ ἐννοία διαιρεῖται ἐπὶ τῇ βάσει ἐτέρας ὡς διὰ μαχαίρας εἰς πολλὰ τεμάχια, ἅτινα μένουσιν ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένα. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον διασπᾶται ἡ ἐνότης τοῦ ὅλου καὶ ἡ πραγματικότης χωρίζεται εἰς πολλὰ στοιχεῖα. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ἡ λογικὴ ἐννοία δὲν τέμνεται ὑπὸ ξένης δυνάμεως ἀλλὰ διακρίνει αὐτὴ ἑαυτὴν δι' ἐσωτερικῆς κινήσεως καὶ ἐν ταῖς διαφοραῖς ταύταις διατηρεῖ ὅλως ἑαυτήν. Ἐκάστη δὲ διαφορὰ δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὰς ἄλλας ἀλλ' ἔχει ὡς βαθμὶς μιᾶς κλίμακος. Οὕτω πῶς ἀντὶ τῆς διαιρέσεως ἔχομεν ἐν τῇ λογικῇ ἐννοίᾳ τὴν ἐσωτερικὴν ἀνάπτυξιν.

δὴ αἱ ἀντιθέσεις συνάπτονται. Αἱ ἀντιθέσεις εἶναι ἀντιθέσεις ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἀλλήλας δὲν εἶναι ὅμως τοιαῦται ὡς πρὸς τὴν ἐνότητα, διότι ἡ ἀληθῆς καὶ συγκεκριμένη ἐνότης οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἐνότης καὶ σύνθεσις τῶν ἀντιθέσεων. Ἡ φιλοσοφικὴ λοιπὸν ἔννοια εἶναι συγκεκριμένη καθολικότης καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἶναι νόησις τῆς πραγματικότητος, ἐνθα συνάπτονται εἰς ἓν τὰ πρὸς ἄλληλα ἀντιτιθέμενα.

11. Εἶναι πάντως μεγάλη καὶ ἀξιόλογος τοῦ Ἐγγέλου ἡ ὑπηρεσία καταδείξαντος ὅτι αἱ ἀντιθέσεις ἐμφαίνουσι θρύμματα μόνον τῆς ἀληθείας, ἧτις ὅλη ἐνυπάρχει ἐν τῇ ἐκείνων ἐνότητι¹, ὅτι ἡ συγκεκριμένη ἐνότης περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ τὰς ἀντιθέσεις² καὶ ἄνευ αὐτῶν ἡ πραγματικότης δὲν θὰ ἦτο πραγματικότης, διότι δὲν θὰ ἦτο ἀνάπτυξις καὶ ζωὴ³. Ἄλλ' ὁ τρόπος ὅμως, καθ' ὃν πειρᾶται ὁ φιλόσοφος νὰ συνάψῃ τὰς ἐννοίας εἰς ἓν ἀληθισμένον ὅλον, εἶναι ἀρκούντως ἐπισφαλῆς καὶ οὐχὶ ἀνεπίδεκτος εὐλόγου ἐλέγχου. Καὶ πρῶτον παρατηρητέον ὅτι ἀληθῆς ἔννοια κατὰ τὰ εἰρημένα εἶναι ἐν ἐκάστη τριάδι μόνον ἢ τρίτη, τουτέστιν ἡ τὰς ἀντιθέτους ἐν ἑαυτῇ συνενοῦσα συγκεκριμένη καθολικὴ ἔννοια, ἐνῶ αἱ ἀντίθετοι καθ' ἑαυτὰς λαμβανόμεναι εἶναι μόνον ἀφηρημένα στοιχεῖα. Τοιαύτη δὲ ἀληθῆς ἔννοια εἶναι ἐν τῇ πρώτῃ τριάδι τὸ γίνεσθαι «ἢ πρώτη συγκεκριμένη ἔννοια». Καὶ ὅμως λαμβάνονται ἐκτὸς τῆς συνθέσεως ὡς κατηγορίαι τὰ ἀφηρημένα ἐκείνου (τοῦ γίνεσθαι) στοιχεῖα, τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι⁴. Ἐπειτα δ' αἱ δύο αὗται ἔννοιαι δὲν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας σχέσιν ἀντιθέσεως, ἧτις θὰ ἀπῆται τὴν σύνθεσιν καὶ ἐνώσιν ἐν ὑπερτέρᾳ ἐννοίᾳ. Ἐὰν τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι ὑπάρχωσιν, ὡς πιστεύει ὅτι ἀποδεικνύει ὁ Ἐγγελος, τὰ αὐτά, δὲν δύνανται νὰ συνενωθῶσιν ἐν τῷ γίνεσθαι, ὅπερ θεωρεῖται ὡς σύνθεσις ἀν-

¹ Ἡ ἀλήθεια αὕτη, εἰ καὶ μὴ ἀπεκαλύφθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἐγγέλου, ὅμως ἐπλουτίσθη καὶ ἐξήρθη ὑπ' αὐτοῦ ἐντονώτερον.

² Ἐντεῦθεν δὲν πρέπει νὰ ὑποληφθῇ ὅτι ὁ Ἐγγελος ἀρνεῖται τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος ἀλλὰ μόνον τὴν κακὴν αὐτῆς ἐφαρμογὴν, καθ' ἣν ἡ ἀντίφασις ἐκλαμβάνεται ὡς σφάλμα τοῦ νοῦ καὶ ἐλάττωμα τῶν ὄντων. Κατὰ τὴν καλὴν ὅμως ἐφαρμογὴν πάντα ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς ἀντίφασιν καὶ ἡ ἔννοια εἶναι ἡ νόησις τῆς ἀντιφάσεως. Τοιοῦτοτρόπως ἡ ἀρχὴ τῆς ταυτότητος ὑπερνικᾷ τὴν ἀντίθεσιν καὶ συλλαμβάνει αὐτὴν ἐν τῇ ἐνότητι.

³ Τὰ πράγματα συνυφαίνονται ἐξ ἀντιθέσεων ἀλλὰ δὲν διασπῶνται οὐδὲ διαλύονται ἐν αὐταῖς. Ὡσαύτως καὶ ἡ νόησις δὲν διαλύεται οὐδὲ διασπᾶται, ὁπότε ὡς ὑψίστη πραγματικότης συλλαμβάνει τὴν ἐνότητα ἐν τῇ ἀντιθέσει καὶ λογικῶς παράγει τὴν σύνθεσιν τῶν ἀντιθέτων.

⁴ Τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι, ἅτινα ἐναντι τοῦ γίνεσθαι εἶναι δύο ἀφαιρέσεις, παρίστανται ὡς δύο βαθμίδες.

τιθέτων. Καὶ ὄντως τὸ εἶναι ὑπολαμβάνεται ὡς ἄμοιρον περιεχομένου, ἤτοι ὡς κενόν. Ἄλλὰ τὸ κενὸν εἶναι εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ μηδέν. Εὐδηλον ἄρα ὅτι εἶναι καὶ μὴ εἶναι εἶναι μόνον κατ' ὄνομα ἀντίθετα, πράγματι δὲ τὸ αὐτό, δηλαδή κενόν. Ἐν ἄλλοις λόγοις πρόκειται ἔνταῦθα ταυτολογία· τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἢ κενότης, παρίσταται κατὰ δύο τρόπους, ἔνθεν μὲν θετικῶς ὡς εἶναι ἔνθεν δὲ ἀρνητικῶς ὡς μὴ εἶναι. Λοιπὸν ἐνῶ τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι ἔπρεπε καθ' ἑαυτὰ καὶ ἐκτὸς τοῦ γίγνεσθαι νὰ ἦσαν ἀντίθετα, παρίστανται πράγματι ὡς τὰ αὐτά.

12. Ὅπερ δὲ ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ἐφαρμόζεται ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου ἡ αὐτὴ διαλεκτικὴ μέθοδος ἐπὶ τε τῶν ἀντιθέτων καὶ τῶν διαφορῶν ἐννοιῶν ἄνευ διακρίσεως αὐτῶν. Καὶ ὁμοίως ἡ πρὸς ἀλλήλας σχέσις τῶν λογικῶν ἐννοιῶν εἶναι διάφορος ἐν ἑκατέρῳ τῶν τάξεων. Αἱ μὲν δηλαδή διάφοροι εἶναι δύο ἐννοιαί, ἐξ ὧν ἡ πρώτη δύναται νὰ τεθῆ ἄνευ τῆς ἑτέρας· ἀμφοτέραι δὲ εἶναι παρατεταγμένα μέλη εἰς τι γένος ὑποταττόμενα. Αἱ δὲ ἀντίθετοι καθ' ἑαυτὰς λαμβανόμεναι δὲ εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, ἐννοιαὶ ἀλλ' ἀφαιρέσεις καὶ μόνον ἢ τρίτη, εἰς ἣν ὑπάγονται, εἶναι συγκεκριμένη ἐννοια. Τούτων οὕτως ἐχόντων εἶναι φανερόν ὅτι ἡ εἰς τὰς ἀντιθέτους ἐννοίας ἐφαρμοζομένη διαλεκτικὴ μέθοδος δὲν ἔπρεπε νὰ ἐφαρμοσθῆ ἢ αὐτὴ καὶ εἰς τὰς διαφορούς¹.

13. Ὅτι φαίνεται ἔνταῦθα ἀληθὲς εἶναι ἄλλο τι. Βεβαίως αἱ ἀντιθέσεις συνάπτονται φύσει εἰς ἐνότητα, ἀλλ' οὔτε αἱ ἀντίθετοι ἐννοιαὶ οὔτε αἱ διάφοροι μεταβαίνουσιν εἰς ἀλλήλας². Μόνον δὲ ἡ πραγματικότης καὶ δὴ καὶ ἡ ζῶσα πραγματικότης ἀναπτύσσεται ἀναβαίνουσα ἀπὸ βαθμίδος εἰς βαθμίδα, ἀπὸ γνωρίσματος εἰς γνώρισμα³. Ἡ τοι-

¹ Ἡ εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν ἀντιθέτων ἀπονεμομένη τριαδικὴ μορφή δὲν ἔπρεπε νὰ ἐφαρμοσθῆ εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν διαφορῶν. Καὶ ὁμοίως τοιαύτη ἐγένετο πολλαχοῦ· ἐθεωρήθη τὸ θεωρητικὸν πνεῦμα ὡς θέσις, τὸ πρακτικὸν ὡς ἀντίθεσις καὶ τὸ ἐλεύθερον πνεῦμα ὡς σύνθεσις· ἐλήφθη ἡ ἐποπτεία ὡς θέσις, ἡ νόησις ὡς ἀντίθεσις καὶ ἡ πραγματικότης ὡς σύνθεσις· ὡσαύτως ἡ φυσικὴ ψυχὴ ὡς θέσις, ἡ συναισθανομένη ὡς ἀντίθεσις καὶ ἡ πραγματικὴ ψυχὴ ὡς σύνθεσις· ὑπετέθη ἡ τέχνη ὡς θέσις, ἡ θρησκεία ὡς ἀντίθεσις καὶ ἡ φιλοσοφία ὡς σύνθεσις· ἡ ζωὴ ὡς θέσις, ἡ γνῶσις ὡς ἀντίθεσις καὶ ἡ ἀπόλυτος ἰδέα ὡς σύνθεσις κ. τ. ὅ.

² Ἐνταῦθα προσῆκον εἶναι νὰ παραπέμψωμεν εἰς ὅσα προσφυῆ λέγει περὶ τῆς σχέσεως τῶν καθυλικῶν ἐννοιῶν πρὸς ἀλλήλας ὁ Πλάτων ἐν τῷ Παρμενίδῃ αὐτοῦ (128 D—130 A).

³ Δὲν ἔρχονται αἱ βαθμίδες εἰς ἀλλήλας, αἱ ἐννοιαὶ εἰς ἀλλήλας, τὰ

αὕτη παραγνώρισις¹ εἶναι ἴσως ἐκ τῶν θεμελιωδῶν πλημμελημάτων τοῦ προκειμένου φιλοσοφήματος.

Λοιπὸν δὲν μεταβαίνουνσι κατ' ἀλήθειαν αἱ ἔννοιαι εἰς ἀλλήλας καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν κινοῦνται κατὰ τὴν προδιαγραφείσαν μέθοδον· οὐδὲ ἀναπτύσσονται πάλιν ὑπὸ μόνου τοῦ καθαροῦ λόγου καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας. Καὶ διατείνεται μὲν ὁ φιλόσοφος ὅτι παρακολουθεῖ τὴν κίνησιν τῶν ἐννοιῶν γινομένην κατὰ τὴν ἀπαίτησιν τοῦ καθαροῦ λόγου ἀλλ' ὄντως ἐπιτηδεύει τὸ σύστημα τῶν κατηγοριῶν καθοδηγούμενος ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας. Ὁ ἀνεξάντλητος πλοῦτος τῆς ἐποπτείας αὐτοῦ ὁ ἀπὸ τε τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας ἀπορρέων πορίζει ἀφθονίαν περιεχομένου εἰς τὰς λογικὰς ἐννοίας² καὶ λεληθότως ἐπιτρέπει τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν. Ἄλλ' ἢ ἀνάπτυξις ὅμως καὶ διαλεκτικὴ πρόοδος τῶν ἐννοιῶν συντελεῖται πράγματι παρ' Ἐγέλω οὐχὶ κατὰ λογικὴν ἀνάγκην ἀλλὰ κατὰ τρόπον περιτέχνον καὶ ἐπιτετηδευμένον καὶ αὐτὸ τοῦτο αὐθαίρετον³.

14. Ὅπως ἂν ἔχη, ἡ σπουδὴ καὶ προσπάθεια τοῦ νὰ παραχθῶσι πᾶσαι αἱ ἔννοιαι ἐκ τῶν προτέρων κατὰ τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς αὐτοκινησίας αὐτῶν δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐπιτυχής· οὕτω δὲ τὸ θεμέλιον τοῦ ὅλου λογικοῦ κατασκευάσματος ἐλέγχεται ἀσταθῆς καὶ ἐπισφαλές.

Προστεθῆτω ὅτι ἡ Λογικὴ ὡς παριστῶσα κατὰ τὸν Ἐγελον τὴν θεϊαν νόησιν, ἣτις εἶναι ἡ οὐσία πάντων, ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνη ὅλην τὴν φιλοσοφίαν. Ἄλλ' ἀφ' ἑτέρου ὡς «ἐπιστήμη τῆς καθαρᾶς ἰδέας, ἥτοι τῆς ἰδέας ἐν τῷ ἀφηρημένῳ στοιχείῳ τῆς νοήσεως⁴,

γνωρίσματα εἰς ἄλληλα ἀλλ' ἡ πραγματικότης ἀναπτύσσεται καὶ ἀναπτυσσομένη ἀναβαίνει ἀπὸ βαθμίδος εἰς βαθμίδα, μέχρι οὗ τὰς ἐν ἑαυτῇ δυνάμει ἐνυπαρχούσας ιδιότητας ἀγάγη εἰς ἐνέργειαν. Ὡσαύτως κινεῖται καὶ ὁ νοῦς ἡμῶν ἀνερχόμενος καὶ κατερχόμενος τὴν βαθμολογικὴν κλίμακα, καθ' ἣν τάττει τὰς ἐννοίας ἀναζητῶν τὴν συνάφειαν αὐτῶν καὶ κατανοῶν ἐκάστην μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τε τὰς ἄλλας ἐκάστας καὶ τὸ ὅλον λογικὸν σύστημα.

¹ Ἀποτελεῖ ὄντως παραδοξολογίαν ἢ εἰς τὸν ἰδεατὸν κόσμον μεταφορὰ τῆς ἐν τῷ αἰσθητῷ τελουμένης κινήσεως καὶ ἀναπτύξεως.

² Ἡ τοῦ Ἐγέλου λογικὴ ἔννοια εἶναι μὲν λεπτότατα ἐξειργασμένη εἶναι δ' ἅμα ἐμπεφορημένη δαψιλοῦς ἐποπτείας.

³ Οὕτως ἐπὶ παραδείγματος ἡ σειρά τῶν τριάδων ἐν τῇ Λογικῇ δὲν εἶναι μεγάλη τις καὶ ἀδιάρρηκτος ἄλυσις ἀλλὰ συνίσταται ἐκ μιᾶς θεμελιώδους τριάδος (Εἶναι—οὐσίας—ἐννοίας), εἰς ἣν αἱ λοιπαὶ εἰσβιάζονται καὶ ἄλλαι προσέτι ἠδύναντο νὰ προστεθῶσιν.

⁴ Ἴδὲ ἀρχὴν τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας σ. 33.

ἔπρεπε νὰ ἀποκλείη τὰ συγκεκριμένα μέρη τοῦ συστήματος, οἷα εἶναι τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν μηχανισμόν, τὸν χημισμόν καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐπειτα δέ, πῶς συμφωνεῖ ἡ ἐνταῦθα λεγομένη «ἀφηρημένη» νόησις πρὸς τὴν ἀξίωσιν τῆς νοήσεως ὅτι εἶναι συγκεκριμένη; Πῶς ἡ ἀφηρημένη ἐκείνη νόησις ἔχει συγκεκριμένας ἐννοίας;

Καὶ ὁμῶς παρὰ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἑλλείμματα ἡ Λογικὴ τοῦ Ἐγέλου εἶναι πλείστου λόγου ἀξία καὶ ἀποτελεῖ καλλιπρεπὲς τῆς φιλοσόφου διασκέψεως δημιούργημα οὐ μόνον διὰ τὰς ἐπὶ μέρους λεπτογνώμονας καὶ εὐστόχους παρατηρήσεις ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν γονίμων ζητήσεων καὶ τὴν ἀφθονίαν τῆς ἐμπειρικῆς ὕλης, ἐφ' ἧς θεμελιούνται αἱ ἐννοιαί, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν σπουδὴν πρὸς συστηματικὴν διάταξιν τῶν τύπων τῆς νοήσεως. Ὁμολογεῖται δὲ ὅτι παρὰ τὸν μέγαν Σταγιρίτην καὶ ὕστερον τὸν Κάντιον ὁ Ἐγελος εἶναι ἐκ τῶν ὑπερόχων λογικῶν, οὓς ἡ ἱστορία ἐγνώρισεν. Ὡς ἐκεῖνοι καὶ οὗτος εἶναι πρωτότυπος καὶ δημιουργικὸς λογικὸς, οἷος δύναται νὰ ἀποβῆ μόνον ὁ κεκτημένος πλουσίαν ἐμπειρίαν καὶ ὤκειωμένος ὄλον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως τὸν θησαυρόν.

15. Ἡ διὰ τῆς λογικῆς πορείας συντελεσθεῖσα ἰδέα μεταβαίνει ἀμέσως εἰς τὴν μορφήν τοῦ «ἄλλως εἶναι» ἢ τοῦ «εἶναι ἐκτὸς ἑαυτῆς». Ὅπως ἐκάστη ἐπὶ μέρους ἐννοια μεταβαίνει εἰς τὴν ἑαυτῆς ἄρνησιν, εἰς τὴν οἰκείαν ἀντίθεσιν, (ὅπως ἐπὶ παραδείγματος ἡ ποιότης μεθίσταται εἰς τὴν ποσότητα, τὸ εἶναι εἰς τὴν οὐσίαν, ἡ ὑποκειμενικὴ ἐννοια εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν), οὕτω καὶ τὸ σύνολον τῶν ἐν τῇ ἀπολύτῳ ἰδέα ἐμπεριεχομένων ἐννοιῶν μεταπίπτει εἰς τὴν ἄρνησιν, εἰς τὸ «ἄλλως εἶναι» αὐτοῦ· αὕτη δὲ ἡ ἑτερότης τῆς ἰδέας εἶναι ἡ φύσις. Ἡ ἰδέα δηλαδὴ ἀποφασίζει—ἵνα μεταχειρισθῶμεν τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἐγέλου—νὰ ἐξέλθῃ ἐλευθέρως ἐξ ἑαυτῆς καὶ νὰ μεταστῇ εἰς τὴν ἑαυτῆς ἀντίθεσιν, οὕτω δὲ γίνεται φύσις. Ἡ ἰδέα διακρίνεται εἰς τὰς οἰκείας διαφοράς· αἱ ἐννοιαὶ χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων καὶ γίνονται αὐτοτελεῖς ὑπάρξεις, καθίστανται μυρία μορφαί. Ἡ φύσις ἄρα εἶναι τὸ κράτος τῆς διασπάσεως τοῦ συνόλου τῶν ἐννοιῶν καὶ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς «ἀποστασία» τῆς ἰδέας ἀφ' ἑαυτῆς. Καὶ εἶναι μὲν ἡ φύσις καθ' ἑαυτήν, ἥτοι κατὰ τὴν ἰδέαν, θεία ἀλλ' ὡς ἐνεχομένη πάλιν ἐν τοῖς δεσμοῖς τῆς ἐξωτερικότητος καὶ τοῦ χωρισμοῦ δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἐννοιαν ἀλλ' ὡς καθωρισμένη ὑπαρξις ἀφίσταται τοῦ θείου. Περιέχει πανταχοῦ ξένα πρὸς τὴν ἰδέαν στοιχεῖα καὶ εἶναι τρόπον τινὰ ἀδύνατος νὰ δείξῃ ἐν πᾶσι τὸν Λόγον. Βεβαίως ἐν τῷ συνόλῳ (ἐν τοῖς